

Nihad (Anılmış) Paşa'nın Elcezire Cephe Komutanlığı Ve Yargılanması Meselesi

Sadık ERDAŞ

Öğr. Gör. Dr., Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri Ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

E-mail: serdas@hacettepe.edu.tr

Geliş Tarihi: 26.07.2018 Kabul Tarihi: 21.09.2018

ÖZ

ERDAŞ, Sadık, **Nihad (Anılmış) Paşa'nın Elcezire Cephe Komutanlığı Ve Yargılanması Meselesi**, CTAD, Yıl 14, Sayı 28 (Güz 2018), s. 3-36.

Millî Mücadele Dönemi cepheleeri içerisinde en uzun süren, İngiliz kuvvetleriyle doğrudan çatışma potansiyeline sahip ve yer yer bu ihtimalin gerçekteştiği tek cephe Elcezire Cephesi'dir. Bu askeri yönüyle beraber aynı zamanda Kürtçülük hareketlerinin önu alınarak self determinasyon çerçevesinde oylarını verecekleri zaman, bölge halkının, kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını ve Türkiye Büyük Millet Meclisi içerisinde yaşamaya talip olduklarını ilan etmelerini sağlamak gibi önemli siyasi hedefleri olan bir cephe'dir. Bu önemli göreve, genç subaylık dönemlerinde Dersim, Muş ve Bitlis bölgesinde Kürt ve Ermeni isyanlarıyla, Makedonya'da Bulgar eşkıyasının takiplerinde görev almış, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Diyarbakır ve çevresinde, Suriye ve çevresinde görev yaptığı için bölgeyi ve bölge yapısını yakından tanıyan Nihad Paşa getirilmiştir. Görevde kaldığı bir buçuk yıl boyunca Meclis ve Hükümet tarafından kendisine verilen yetkileri kullanarak kendine has yöntemler uygulamış; orduyu güçlendirerek devlet otoritesini tesis etmiş; izlediği İslamiyet esasına dayalı adil siyaset sayesinde, Elcezire bölgesinde yaşayan Kürt ve Arap aşiretleri ve dinî oluşumları Ankara hükümetinin yanında tutmayı ve bölge aşiretleriyle işbirliği yaparak Musul konusunda İngiltere'yi Lozan görüşmelerinin ikinci dönemine kadar meşgul etmeyi başarmıştır. Eylemleri ve tasarruflarından dolayı kısa zamanda bölge milletvekillerinin eleştirilerine hedef olmuş; bu eleştiriler zamanla Meclis'e taşınarak Bakanlar ve Hükümet de bunlara ortak edilmeye çalışılmıştır. Eleştirilerin giderek yoğunlaşması ve bölgeden gelen şikâyetlerin devamı üzerine

Mustafa Kemal, Başkomutanlık yetkisini kullanarak kendisini görevden almıştır. Yargılandığı askerî mahkemede aklanmış ve bu karar TBMM tarafından da onaylanmıştır. Daha sonraları Askerî Temyiz Divanı Başkanlığı'na atanmış ve 20 yıl boyunca bu görevi sürdürmüştür.

Abntar Kelimeler: Nihad Paşa, Milli Mücadele, Elcezire, Musul, Kürdistan.

ABSTRACT

ERDAŞ, Sadık, **Command of Nihad (Anilmis) Pasha at El-cezire Front and the Question of his Trial**, CTAD, Year 14, Issue 28 (Fall 2018), pp. 3-36.

El-cezire Front is the only front which has taken the longest period of time during the Turkish Independence War, that had the potential to conflict directly with the British Forces and where this potential has been realized occasionally. In addition to this military aspect, it has been a front that had such significant political targets as ensuring announcement by the people of the region that they already had the opportunity to determine their own fate and they were seeking to be represented in the Turkish Grand National Assembly (TGNA) when the Kurdish separation movements were prevented and the people would vote within the frame of self-determination principle. Nihad Pasha, who had been assigned to administer the Kurdish and Armenian upheavals in Dersim, Mus and Bitlis provinces and fought against the Bulgarian bandits in Macedonia when he was a young officer and who was familiar with the region and regional structure due to his posts in Diyarbakır vicinities, and in Syria region towards the end of World War One, was commissioned to this important post. During the course of 1,5 years when he remained in this post, he exercised the powers that were granted by the Assembly and the Government; applied unique methods; strengthened the army and established the State authority; managed to keep the Kurdish and Arab tribes and religious formations in El-cezire region to be on the part of the Ankara Government and managed to cooperate with the regional tribes and engage Great Britain on Mosul issue until the second stage of Lausanne Peace Negotiations on Mosul issue. However, he became the target of the criticisms by the regional parliamentary members in a short period of time for reason of his actions and activities. These criticisms were soon carried to the Grand National Assembly of Ankara Government and thereby the Ministers and the Government were sought to take their shares in these criticisms. When they were further intensified by time and the complaints from the regions increased, Mustafa Kemal discharged him from office by exercising his Supreme Military Command authority. He was acquitted in the military court where he was judged and this judgement was also approved by TGNA. Thereafter, he was appointed to the chairmanship position of the Military Court of Appeal where he has maintained this post for the next 20 years.

Keywords: Nihad Pasha, National Struggle, El-cezire, Mosul, Kurdistan.

Giriş

Trakya'nın işgal edildiği, Yunan ileri harekâtının başlamış bulunduğu 1920 yılının ortalarında, birçok bölgede görülen ayaklanmaların etkisiyle, ülkenin gündün güne bir iç savaş ortamına sürüklenmekte olduğu görülmüyordu. Adana-Antep bölgesinde Fransızlarla kanlı çarpışmalar yaşanıyor, İngiltere tarafından desteklenen bir takım siyasal oluşumlar, Kürdistan hedefi peşinde koşuyorlardı. Sevr Antlaşması ile bu hedefe yaklaşıldığının düşünüldüğü sıralarda, Misâk-ı Millî sınırlarının içerisinde olduğu siyasal mahfiller tarafından sıklıkla dile getirilen Musul'un, nasıl geri alınabileceği tartışılıyordu. Üç bölgede birden görülen işgallerin nasıl ve hangi kaynaklarla sonlandırılacağına düşünüldüğü bir ortamda, Ankara Hükümeti'ne en müzahir görünen Bolşevikler'den yardım gelmesi bir yana, Ermeniler adına toprak talebi ile karşı karşıya kalınmaktaydı.¹

Bu sorunlardan hiç olmazsa bir kısmı ile baş etmesi ve millî hedefleri gerçekleştirmesi düşünülen Elcezire Cephe Komutanlığı'nın kurulması, faaliyetleri ve görevlerinden dolayı Cephe Komutanının yargılanması süreci oldukça önemli olmasına karşın, bunun Millî Mücadele ve Cumhuriyet Tarihi yazımında hak ettiği ilgiyi görmediği söylenebilir. Bu konuda ulaşabildiğimiz kadarıyla sadece bir tebliğ² – ki tarafımızdan hazırlanmış ve bu çalışmaya da esas ve esin kaynağı olmuştur-; Nihad Paşa'nın görev yerine giderken soyulması ile ilgili bir makale³ ve Nihad Paşa sonrasında Elcezire Cephesi'ndeki gelişmeleri ele alan bir kitap⁴ dışında başka bir çalışmaya tesadüf edilememiştir.

Millî Mücadele Dönemi'nin önemli komutanlarından olan Nihad Paşa, yaklaşık bir buçuk yıl süren cephe komutanlığı döneminde, kendisine verilen görevleri yerine getirmek adına yaptıklarından dolayı şikâyetlerle karşılaşmış ve Başkomutanlıkça görevden alınarak yargılanma yoluna gidilmiştir. Bu yargılama aşamaları ve neticesi Meclis gündemine gelmiş ve suçlamalar burada da devam ettirilmiştir. Nihad Paşa'nın savunması ve ithamlara verdiği cevaplar, komutanlığı döneminde Elcezire Cephesinde yaşanan sorunların anlaşılması

¹ Bu konuda Bakınız, Yusuf Kemal Tengirşenk, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı, Ankara 1981; Sadık Erdaş, "Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk Yılı Ve İki Kararname", *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26(Güz 2017), s. 67-90.

² Sadık Erdaş, "Millî Mücadelede Elcezire Cephesi ve Şeyh Sünusi'nin Bölgedeki Faaliyetleri", *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2015, s. 671-691

³ Durdu Mehmet Burak, "El Cezire Kumandanı Nihad Paşa'nın Eşkya Tarafından Soyulması", *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, (2005), s. 169- 183.

⁴ Murat Güztokluslu, *Kurtuluş Savaşının Son Cephesi Elcezire ve Özdemir Harekâtı*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2006. Belirtmek gerekir ki, Ömer Osman Umar, *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004 künyeli çalışmada, (s.471-472) Nihad Paşa'nın yargılanmasından ve savunmasından kısaca da olsa bahsetmektedir.

açısından olduğu kadar, TBMM'nin zor koşullarda dahi, savunageldiği hukuka bağlılık prensibini göstermesi açısından da oldukça önemlidir.

Bu çalışmada, Elcezire Cephesinin kuruluşuna ve kuruluş amaçlarına değinilerek, 1921 sonuna kadar Cephe Komutanlığı yürüten Nihad Paşa'nın politika ve uygulamaları çerçevesinde Milli Mücadele hareketinin bölgeye yönelik politikalarına ışık tutmak amaçlanmaktadır.

Nihad (Anılmış) Paşa'nın Biyografisi

1878 Filibe doğumlu olan Nihad Paşa, 1900'de Erkân-ı Harbiye Mektebinden mezun olduktan sonra, 4. Ordu'nun merkezi olan Erzincan'da bulunmuş, komutası altındaki taburu ile Dersim'de Kürt ve Muş'ta Ermeni eşkıyalık hareketlerini takip etmekle görevlendirilmiştir. Sason dağlarında Kürt isyanını tenkile memur edilen 15. Nişancı Fırkası'nın Erkân-ı Harbiye Reisi olarak Bitlis'te harekâta katılmış, 1903'de Makedonya Bulgar eşkıyasının takip müfrezeleri müfettişi olarak bölgeye gönderilmiştir.

1907'de Manastır'da Harbiye Mektebinde Tâbiye Öğretmeni ve sonra Okul Komutanı olarak görev yapan Nihad Paşa, bu sıralarda Rumeli'de cereyan eden ve Meşrutiyet'in ilanı ile sonuçlanacak hareketlere iştirak etmiştir. 1909'da Harekât Ordusu'nun İstanbul'u kontrol altına almasından sonra, Topçu Okulu Komutanlığına getirilmiş; Selanik ve İzmir'de tahkimat ve keşif memuriyetinde bulunmuş ve sahillerinin muhafazası, kaçakçılığı önlemek ve men etmek için kurulan komisyonun başkanlığını yürütmüştür.

1911 İtalyan Harbi seferberliğinde, Harbiye-i Umumiye'ye bağlı sevkiyat şubesini idare eylemiş, 1912 Balkan Harbi'nde Kırkkilisede 3. Kolordu'nun Harekât Şube Müdürü olarak harbe katılmış ve Pınarhisar Muharebeleri'nde yaralanarak esir düşmüştür.⁵ Sofya'da tedavi altına alındıktan sonra, mütarekeden biraz evvel ağırlaşan yaralarının tedavisi için, Bulgar hükümetinin muvafakatiyle İngiliz Kızılhaç'ı tarafından⁶ ve 7 Ocak 1914'te⁷ İstanbul'a gönderilmiştir.

1914'te Enver Paşa'nın Harbiye Nezareti zamanında, bu Bakanlığın Personel Şube Müdürü, Birinci Dünya Savaşı'nın başlarında Başkomutanlık Karargâhı Menzil Müfettişi-i Umumisi olarak göreve başlayan Nihad Paşa, 1915'de Gelibolu yarımadasında toplanan kuvvetlerden biri olan 2.Ordu'nun Erkânı

⁵ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1989, s. 69.

⁶ TBMM Arşivi, Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Dönem Aralığı 1-11, Sicil No. Aralığı 1101-1200, Arşiv No. 12, Sicil No. 1136, Nihad Anılmış Tercüme-i Hali, s. 2.

⁷ Hülya Toker-Nurcan Aslan, *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daha Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2009, s. 268.

Harbiye Reisi olarak Seddülbahir Muharebelerine katılmış ve aynı yılın sonlarına doğru Kolordu Kumandanlığı ile Çanakkale Müstahkem Mevki Kumandanı⁸ olarak Boğazın düşman tarafından tahliyesine kadar İngiliz ve Fransızlarla cereyan eden muharebeyi icra etmiştir.⁹

1917'de Gelibolu'da Güney Grubu Komutanı olarak vazife görmüş olan Nihad Paşa, bu yılın sonlarında 2. Ordu Kumandanlığına atanarak¹⁰ Diyarbakır'a gelmiş ve Rusya'ya karşı teşekkül eden Şark Cephesi Ordular Grubu irtibatında görev almıştır. Rusya'nın Bolşevik İhtilali ile savaştan çekilmesi ve Ermenilerin Şark Cephesi karşısında tardından sonra, 2.Ordu ile Halep'e gelerek Antalya'dan Filistin'e kadar olan sahillerinin muhafazası vazifesini deruhte etmiştir.¹¹ 1918 senesinde Filistin Cephesi'ndeki 7. Kolordu Kumandanlığı vekâletini yapmak üzere Nablus'a gitmiş, İstanbul'dan gelen Mustafa Kemal Paşa'ya kumandayı teslim ederek Halep'e dönmüştür.

Adana'da bulunan Yıldırım Orduları Grubu karargâhı ile VII. Ordu, 7 Kasım 1918'de lağvedilip Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine alındığından, Ordular Grubu ve bölge 2.Ordu Komutanı Nihad Paşa'ya bırakıldı.¹² Yaklaşık bir ay sonra 2.Ordu Karargâhının da lağvedilmiş¹³ ve Nihad Paşa komutası altında "Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliği" adı altında birleştirildi.¹⁴

Fransızların zorlamasıyla Adana Valisi Nazım Bey istifa etmiş;¹⁵ Vali vekâletine Ordu Kumandanı Nihad Paşa tayin edilmiştir.¹⁶ Ancak, Osmanlı

⁸ *Türk İstiklal Harbine Katılan... Komutanların Biyografileri*, s. 69.

⁹ TBMM Arşivi, agb.,s. 2.

¹⁰ BOA, Fon Kodu İ.DUİT, Gömlek 156, Sıra 5, Tarih 20-02-1336(H).

¹¹ TBMM Arşivi, agb.

⁸ Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE Arşivi), Sıra 1078, Kutu 253, Gömlek 47, Adet 1, Tarih 10.11.1334. Kemal Çelik, *Milli Mücadelede Adana ve Havalisi (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1999, s. 36-46. Zekeriya Türkmen, "30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Genel Bir Bakış", *Osmanlı Tarihî Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 11, Yıl 2000, s. 623-624.

¹³ ATASE Arşivi, Sıra 203, Kutu 55, Gömlek 62, Adet 5, Tarih 10.12.1334.

¹⁴ ATASE Arşivi, Sıra 259, Kutu 61, Gömlek 94, Adet 1, Tarih 28.12.1334.ATASE Arşivi, Sıra 1001, Kutu 69, Gömlek 25, Adet 1, Tarih 28.12.1334.ATASE Arşivi, Sıra No. 1302, Kutu 114, Gömlek 89, Adet 1, Tarih 28.11.1334. TBMM Arşivi, agb.

¹⁵ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi IV. Cilt, Güney Cephesi*, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara 2009,s,18; Nazım Bey'in istifası sonrasında Adana mektupçusu Esat Bey Vali vekilliği görevine getirilmiş, bir müddet sonra Esat Bey de istifaya zorlanarak Adana dışına çıkarılmıştır. Bakınız; Esat Özoglu, *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, Ülkü Matbaası, İstanbul 1934,s. 14-15.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Dâhiliye Şifre (DH.ŞFR.), Gömlek 94, Sıra 125, Tarih (H)10.03.1337. BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Gömlek 4547, Sıra 340953, Tarih (H)11.03.1337 ve BOA, Meclis-i Vükela (MV), Gömlek 249, Sıra 228, Tarih (H) 09.03.1337.

hükümeti tarafından Adana'ya gönderilmek istenen Nihad Paşa'nın Vali vekâletine Fransızlar ve İngilizler karşı çıkmışlardır.¹⁷ Fransız İşgal Kuvvetleri Kumandanı ile İngiliz İrtibat Subayı'na bu konuda gerekli açıklamaların¹⁸ yapılmasının ardından görevi devralarak Pozantı'ya gelen Nihad Paşa, İşgal Kuvvetleri Kumandanlığını, mütareke şartlarına uyulmadığını bildirerek protesto etmiştir.¹⁹ Ocak 1919'da Adana ve havalisinde tahliye müddetinin yenilenmesi ve sair konularda ortaya koyduğu öneriler ve teklifler buradaki itilaf kuvvetleri kumandanınca kabul edilmediği gibi²⁰ bu faaliyetleri işgal kuvvetlerinde rahatsızlık yaratmış ve Paşa, "Müslümanları silahlandırmak ve aralarında İslami bir cemiyet kurmalarını teşvik etmeye çalışmakla" suçlanmış ve İstanbul'a çağrılması istenmiştir.²¹ Harbiye Nazırı Cevat Paşa suçlamayı kabul etmeyerek, Nihad Paşa'yı görevden almayacağını Sadaret'e bildirdi ise de verilen ikinci nota karşısında Hükümet, Nihad Paşa'yı vazifeden almak durumunda kaldı. 22 Ocak 1919 tarihinde Nihad Paşa İstanbul'a çağrıldı ve yerine Mersinli Cemal Paşa tayin edildi.²²

Nihad Paşa, Adana'nın tahliyesinde bütün silah ve mühimmatın İngilizlere tesliminin İstanbul Hükümeti tarafından ısrarla emredildiği halde, bölgedeki 12. ve 20. Kolorduların ve 2. Ordu Menzil Müfettişliği'nin, komutası altındaki Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliğine bağlanmasından²³ faydalanarak harekât bölgesinde bulunan bütün silah ve harp malzemelerini Eskişehir'e kadar olan istasyonlara ve oralardan da ahali yardımıyla dâhile sevk etmiş ve İngilizlere "sahil tarassudunda kullanılan adi grup toplarından başka" bir şey vermemiştir. Bu faaliyetlerinden dolayı ve Çanakkale Muharebelerini icra eylediği için İngilizlerin zoru ile Konya'dan İstanbul'a çağrılmıştır. İstanbul'da dönmesinin ardından gizlenerek, İngilizlerin ve Ferit Paşa hükümetinin takibinden ve Malta'ya gönderilmekten kendini kurtarmıştır.²⁴

ATASE Arşivi, Sıra 1775, Kutu 12, Gömlek 6, Adet 1, Tarih 10.03.1335 ve Sıra 4001, Kutu 259, Gömlek 35, Adet 2, Tarih 27.12.1334.

¹⁷ ATASE Arşivi, Sıra 315, Kutu 55, Gömlek 65, Adet 1, Tarih 31.12.1334.

¹⁸ ATASE Arşivi, Sıra 982, Kutu 71, Gömlek 30, Adet 2, Tarih 27.12.1334.

¹⁹ BOA, DH.ŞFR., Gömlek 608, Sıra 53, Tarih (R)30.12.1334.

²⁰ BOA, Hariciye Siyasi (SYS), Kutu 34, Gömlek 54, Sıra 12 ve BOA, BEO, Kutu 4549, Sıra 341163, Tarih (H)01.04.1337

²¹ ATASE Arşivi, Sıra 1384, Kutu 76, Gömlek 20, Adet 4, Tarih 22.01.1335.

²² Dursun Gök, "Mersinli Cemal Paşa'nın İkinci Ordu Müfettişliği", *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, Cilt Yıl 1990, Sayı 5, s. 203-204.

²³ ATASE Arşivi, Sıra 1333, Kutu 138, Gömlek 74, Adet 1, Tarih 29.12.1334.

²⁴ TBMM Arşivi, agb.

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılıp Meclis hükümetin tesis edilmesinden sonra Mayıs 1920 de Ankara'ya gelmiş²⁵ ve 26 Haziran 1920'de Elcezire Cephesi Kumandanlığına atanmıştır.

Elcezire Cephesinin Kuruluşu ve Kuruluş Gerekçeleri

Türkiye Büyük Millet Meclisinin açılmasının ve Meclisin duruma hâkim olmasının hemen ardından orduda yeni bir yapılanma yoluna gidilmiş; bir kısım önemsiz birlikler buldukları noktalardan alınarak, Batı Cephesi gibi hayati öneme haiz bölgelere sevk edilmişti. Bu bağlamda Bakanlar Kurulu tarafından 24-25 Haziran 1920'de Batı Cephesi Komutanlığı teşkil edilerek, Batı Anadolu'daki bütün kuvvetler tek bir komutaya bağlanmış;²⁶ bir gün sonrasında, yani, 26 Haziran 1920 tarihli bir kararname ile Fırat nehri ile İran sınırı arasında Elcezire Cephesi Komutanlığı adıyla yeni bir ordu kurulmuştur.

Beş maddeden oluşan bu Kararname ile;

1-Irak hududumuzda Elcezire Cephesi Kumandanlığı ihdas olunmuş ve Kumandanlığa da mirliva Nihad Paşa hazretleri tayin edilmiştir.

2-Elcezire Cephesi, Irakta İngiliz mıntıka-i işgaline karşı şarken İran hududu garben Fırat nehri ile mahdut olan cephe ve dâhilen Musul, Bitlis, Diyarbakır ve Mamuretülaziz vilayetlerini ve Urfa ve Hakkâri sancaklarını ihtiva eder. Fırat şarkındaki Fransız işgal mıntıkasına karşı halen mevcut cephe dâhi Elcezire cephesine merbuttur.

3-Elcezire Kumandanlığı, seferde ordu kumandanı salahiyyeti haiz olup kendi mıntkasındaki vilayat ve elviye-i müstakile rüesa-yı mülkiyesine asayiş-i dâhili ve hususat-ı askeriye'ye taalluk umurda doğrudan doğruya emir ve talimat vermek salahiyyetine maliktir.

4-Elcezire Cephesi karargâhını 13.Ordu karargâhı teşkil edecektir.13.Ordu karargâhı ilga edilecek mevcut fırkalar doğrudan doğruya Cephe Kumandanlığı karargâhına merbut olacaktır.

5-Elcezire Cephesi Kumandanlığı gerek harici düşmanlar aleyhine cereyan eden ve gerek asayiş-i dâhili ihtiyacından tevellüt eden harekât-ı askeriye taalluk hususatta Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve umur-ı idarece de Müdafaa-i Milliye Vekâletine merbuttur.²⁷

²⁵ Mersin Milletvekili Sebahattin Bey'in TBMM'de yaptığı açıklamalara bakılırsa Nihad Paşa İstanbul'dan Ankara'ya uçak ile kaçıp gelmiştir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.III, 6 Mart 1338(1922)-27 Şubat 1338 (1923), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1985, s. 569.

²⁶ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, (4 Eylül 1919–9 Kasım 1920)*, II. Cilt 2. Kısım, Ankara 1991, s. 281.

²⁷BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Kutu 45, Gömlek 291, Sıra 4 ,Tarih 21.10.1920. ATASE Arşivi, Sıra 1946, Kutu 578, Gömlek 193, Adet 2, Tarih 26.6.1336. Ali Fuat Cebesoy, *Milli Mücadele Hatıraları*, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul 1953, s. 414-415; Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, C.IV, Güney Cephesi*, s.174.

Kuruluş kararnamesinde bu ifadeler yer almakla beraber, merkezden taşradaki kuvvet komutanlıklarına yazılan ve durumu izah eden emir ve açıklamalarda, cephenin oluşturulma nedenleri arasında, "cephe komutanlığı idaresine tevdi edilmiş vilayet ve livalardaki efkâr-ı umumiye'yi, Büyük Millet Meclisinin istihdaf ettiği gaye etrafında tevhid ve Kürdistan namı altında yapılan propagandalara mani olacak tedabir-i umumiye-i idareyi kendiliğinden ittihaz ve peyderpey tatbik etmek"²⁸ gibi daha ziyade siyasi hedefler ortaya konmaktadır.

Elcezire Cephesinin en doğusunda Musul-Cezire üzerinde İngilizler, batısında Halep - Akçakoyunlu istikametinde Fransız askeri ve güney kısmını çevreleyen çöl sahası da yine İngiliz ve Fransız nüfuz ve tesiri altında bulunmaktaydı. Bu alan içerisinde Sason, Kulp, Garzan, Beşiri, Eruh, Biradi, Cezire, Midyat, Savur, Dirik kazaları ile Dersim, Hakkâri ve Siverek sancakları ve Malatya sancağının bir kısmı bulunmaktadır. Bu coğrafyada Birinci Dünya Savaşı öncesinde dahi Hükümet, nüfuzunu tesis edememişti. Mondros Mütarekesini takip eden günlerden beri İngiliz işgal güçlerinin kasıtlı olarak çıkarmaya çalıştıkları düzensizlik ve kargaşalıklar ve Sevr Antlaşması'nın Kürdistan'ı Osmanlı Devleti'nden ayırmaya matuf maddelerinin, ayrılıkçılara verdiği ümit ve gayret, bölgedeki sınırlı hükümet nüfuzunu tamamen sonlandırmıştı. Silâhtan tecrit edilen ordu kıtaları kadro halinde bırakılmış ve hizmeti askeriye lağvedilmiş olduğundan ve jandarma kıtaatı efradının yerliden olması dolayısıyla, bütün kuvveti jandarmaya münhasır olan mülkiye memurlarının nüfuz ve tesirleri de ancak hükümet binası dâhilinde sınırlı kalıyordu.²⁹

Cephe mıntkasında seyahat eden halkın, eşkıya taarruzuna uğramaması ancak şans eseri yaşanabilecek bir durumdu ki, Nihad Paşa'nın yanındakilerle beraber böyle bir saldırıya uğrayarak kayıp vermeleri bu duruma verilebilecek bir örnektir. Bu nedenle Hükümetin posta, askerin cephane kabilelerinin saldırıya uğraması oldukça sık görülen bir vakıdır.

Bu koşulların yanı sıra uluslararası politik gelişmeler de pek iç açıcı değildi. Zira, Sevr Antlaşması'nın 3. Kısımında "Kürdistan" başlığı altında yer alan 62.maddesi, "Fırat'ın doğusunda Ermenistan'ın güney sınırlarının güneyinde Türkiye'nin Suriye ve Elcezire ile olan sınırlarının kuzeyinde Kürt unsurunun adeden faik bulunduğu havalinin muhtariyet-i mahalliyeye"sinden bahsetmekte ve 64. maddede ise, "bu havalî Kürtlerinin ekseriyeti, Türkiye'den ayrılarak müstakil olmak arzu ettiğini ispat ederek Cemiyet-i Akvam Meclisine müracaat

²⁸ 13. Kolordu Kumandanı Vekili Kenan Bey Efendiye, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet imzalı, 14.7.1336 tarihli şifre tel, ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81 Adet 6, Tarih 14.07.1920.

²⁹ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, s. 561-562 sayfalardan özetle.

etmeleri” durumunda, Türkiye'nin bu “bölge üzerindeki tüm hak ve yetkilerini bırakmasını” öngörmekte idi.³⁰

Türkiye Büyük Millet Meclisi, daha 22 Mayıs'ta gazetelere yansıdığı oranda Sevr Antlaşması'nı ele alarak görüşmüştü. Bu görüşmelerde, Suriye ve Irak'ın Türkiye'den ayrılacağına dikkat çekilmiş olmakla beraber, yukarıda değinilen Antlaşma'nın 3. Kısmı'ndan bahsedilmediği görülmektedir. Bunun, habere kaynak teşkil eden gazeteden mi kaynaklandığı, yoksa bilinçli olarak mı ele alınmadığı bilinmemekle birlikte, oturumu yöneten Mustafa Kemal, ”idamımızı hükmeden düşmanlarımıza karşı daha azimkârane ve daha kuvvetli mukavemet çarelerini düşünmek için” oturumu tatil ettiğini³¹ ifade etmek gerekir. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet Bey'in 13.Kolordu Komutan Vekili Kenan Bey'e gönderdiği ve Elcezire cephesinin kuruluş nedenini açıkladığı şifre telgrafa bakılırsa, bu sıralarda Bolşevikler de, Kürdistan'da milletlerin kendi mukadderatlarına hâkim olması lüzumundan bahsetmektedirler³².

Bu konjonktürel koşullar altında TBMM Hükümeti, Nihad Paşa'ya bir talimat vererek onun görev alanını, yetki ve sorumluluklarını belirlemiştir.

Kürdistan hakkında Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyetinin Elcezire cephesi kumandanlığına talimatıdır.

1-Tedricen bütün memlekette ve vasi mikyasta doğrudan doğruya halk tabakatının alakadar ve müessir olduğu surette idare-i mahalliyeler ihdası siyaseti dâhiliyemiz icabındandır. Kürtlerle meskûn menatıkta ise hem siyaseti dâhiliyemiz ve hem de siyaseti hariciyemiz nokta-i nazarından tedricen mahalli bir idare ihdasını iltizam etmekteyiz.

2. Milletlerin kendi mukadderatlarını bizzat idare etmeleri hakkı bütün dünyada kabul olunmuş bir prensiptir. Biz de bu prensibi kabul etmişizdir. Tahmin olunduğuna göre Kürtlerin bu zamana kadar idare-i mahalliyeye ait teşkilâtlarını ikmâl etmiş ve rüesa ve mülteneffzânı bu gaye namına bizim tarafımızdan kazanılmış olması ve reylerini izhar ettikleri zaman kendi mukadderatlarına zaten sahip olduklarını, Türkiye Büyük Millet Meclisi idaresinde yaşamaya talip olduklarını ilân etmelidir. Kürdistan'daki bütün mesainin bu gayeye müstenit siyasete tevcihi Elcezire Cephesi Kumandanlığına aittir.

³⁰ Nihad Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri, Cilt I, Osmanlı İmparatorluğu Metinleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1953, s. 551-552.

³¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre 1, İçtima Senesi 1, Cilt 2, 19.İçtima, TBMM Matbaası, Ankara 1983, s. 13-22.

³² ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 1. Bu sıralarda devam eden görüşmelerde Bolşevikler “prensipleri mucibince her milletin mukadderatını tayinde hür olması icap ettiğini” sık sık dile getirmektedirler. Bakınız, Sadık Erdaş, ”Türk Sovyet İlişkilerinin İlk Yılı...”, s. 80.

3. Kürdistan'da Kürtlerin Fransızlar ve tahsisen Irak hududunda İngilizlere karşı husumetini müsellâh müsademe ile gayri kabili tâdil bir dereceye vardırarak ve ecnebilerle Kürtlerin itilâfına mani olmak, tedricen mahalli idareler tesisi esbabını ihzar etmek ve bu suretle kalben bize merbutiyetlerini temin etmek, Kürt rüesasının, mülki ve askeri makâmatta tavzif ederek, bize merbutiyetlerini tarsin etmek gibi hututu umumiye kabul olunmuştur.

4. Kürdistan siyaseti dâhiliyesi Elcezire Cephesi Kumandanlığı tarafından tevhid ve idare edilecektir. Cephe Kumandanlığı bu bapta Büyük Millet Meclisi Riyaseti ile muhabere eder. Vilâyetler tarafından takip olunacak hattıhareketi tanzim ve tevhid edeceğinden rüesayı memurin-i mülkiyenin bu hususta mercii de Cephe Kumandanlığıdır.

5. Elcezire Cephe Kumandanlığı, idari ve adli veya mali tadilat ve islahata lüzum gördükçe bunun tatbikini hükümete teklif eder.

Elcezire Cephesi Kumandanı Mirliva Nihad Paşa Hazretlerine. Zata mahsustur. Büyük Millet Meclisi Vekiller Heyeti tarafından zatı devletlerine mahsus olmak üzere Kürdistan hakkında tanzim edilen talimat berveçhi balâ tebliğ olunur.

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal³³

Bu siyasal hedeflerin yanı sıra, Elcezire cephesinin açılma gerekçelerini şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

1-Misak-ı Millî sınırları dâhilinde gösterilen Musul ve havalisinin geri alınarak milli hudutların sağlanması.

2-Kuzey Irak halkını tahrik ve teşvik ederek bir Kürdistan kurma amacıyla millî hareketin aleyhine olacak girişimlerini engellemek.

3-Bölgede baş gösteren İngiliz karşıtlığı çerçevesinde oluşan hareketleri destekleyerek Musul ve havalisinin geleceği konusunda söz sahibi olabilmek³⁴.

4-Cephe mıntkasında uzun süredir görülmeyen asayiş ve devlet kontrolünü sağlayarak huzur ve güveni tesis etmek.

5-Birinci Dünya Savaşı'ndaki Irak cephesinin Millî Mücadele'ye yansması olan Elcezire Cephesinin, askeri açıdan tahkimi ile, bu coğrafyadaki İngiliz ve Fransız orduları ile bu ordulardan güç ve cesaret alan yerel unsurların tasfiyesini sağlamak.

Cephe komutanlığına atanan Nihad Paşa, 29 Haziran 1920 tarihinde Ankara'dan ayrılarak evvela Ulukışla'ya ve 8 Temmuz 1920'de de Kayseri'den Sivas'a hareket etmiştir.³⁵ Nihad Paşa, yanında ailesi ve Musul Valisi Abdulkadir

³³ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, C.III, s. 550-551.

³⁴ Sahir Üzel, *İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandüz Harekâtı, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesinde Tarihsiz Basılmamış Daktilo Metin, s. 67.

³⁵ ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6, Tarih 17.7.1336.

Bey olduğu halde Sivas Malatya arasında eşkıyanın saldırısına uğramış ve Paşa'nın yaveri Mülazım Ali Rıza Bey şehit olurken, eşyası ve yanlarındaki “külliye-tli tahisat-ı mesture parası”³⁶ gasp edilmiştir.³⁷ Alacahan'a geri dönen Nihad Paşa ve maiyetinin haber vermesi ile olay civar birliklere bildirilmiş, alınan tedbirlerin ve sevk edilen kuvvetlerin çabaları sonucu olarak Nihad Paşa ve yanındakilere saldıran çete yakalanmıştır.³⁸

2.Kolordu Komutan Vekili'nin bildirdiğine göre, söz konusu saldırı siyasi mahiyette olmayıp, “yurt dışından gelerek memleketlerine gitmekte olan yolcuları soymak için çıkan âdi kimselerin, tesadüf kabilinden taarruzları sonucu” meydana geldiğine ihtimal verilmektedir.³⁹

Nihad Paşa, ancak 24 Temmuzda Malatya'ya ulaşabilmiş ve bölgedeki kitaları ve depoları teftiş ve müdafaa-i milliye teşkilatının canlandırılması için burada birkaç gün kalmıřtır⁴⁰. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine ve Müdafaa-i Milliye Vekâletine çektiği telgraflara bakılırsa, yolculuk yaptığı güzergâhtan muhafız tedariki imkânı olmadığından, herhangi bir koruma tedbiri almaksızın, görev yeri olan Diyarbakır'a giderken Alacahan'a üç saat mesafedeki boğazda, 20 kadar tahmin edilen “Türk ve Kürt'ten mürettep bir çetenin” pususuna düşmüştür. Çatışma neticesinde, mahiyetindeki subaylardan biri şehit olmuş, Nihad Paşa ile beraber yolculuk yapan Musul Valisi Abdülkadir Bey'in ayağı burkulmuş ve Paşa da, sol koltuğunun altından giren bir martini kurşunu ile yaralanmış, mestureye ait meblağ ile kendisine ait parası gasp edilmiřtir⁴¹. Bu badireler yüzünden Paşa, ancak 4 Ağustos'ta Diyarbakır'a gelerek kumandayı devralabilmiştir.⁴²

Komutanlığın Karşılaştığı Temel Sorunlar

Elcezire Cephesi Komutanlığına dönüştürölen 13.Kolordu Kumandan vekili Kenan Bey'in verdiği bilgilere bakılırsa, orduda uzun süredir devam eden para sıkıntısı vardır ve “bu mesele süratle halledilemezse, bin bir türlü müşkülât ile

³⁶ 13.Kolordu Komutanlığının 14 Temmuz 1920 tarihli harp raporu, ATASE Arşivi, Sıra 2068, Kutu 16, Gömlek 2, Adet 3.

³⁷ BCA, Fon Kodu: 30.10.0.0, Kutu 104, Gömlek 681, Sıra 9,Tarih 17.12.1921. Bu Konuda ayrıca bakınız, ATASE Arşivi, Sıra 2798, Kutu 633, Gömlek 94, Adet 19, Tarih 24.07.1336.

³⁸ ATASE Arşivi, Sıra, 4630, Kutu 824, Gömlek 42, Adet 5, Tarih 22.08.1336.

³⁹ ATASE Arşivi, Sıra, 1-4282, Kutu 8, Gömlek 32-12, Tarih 14.07.1336.

⁴⁰ ATASE Arşivi, Sıra 2793, Kutu 630, Gömlek 133, Adet 4, Tarih 27.7.1336.

⁴¹ ATASE Arşivi, Sıra 1-4282, Kutu 633, Gömlek 94, Adet 5, Tarih 18.07.1336.

⁴² ATASE Arşivi, Sıra 3198, Kutu 631, Gömlek 64, Adet 1, Tarih 4.08.1336; Bazı kaynaklarda Nihad Paşa'nın Diyarbakır'a varış ve komutayı devralış tarihi olarak 7 Ağustos verilmektedir. Bakınız, *Güney Cephesi*, s. 174.

idare edilen kolordu mevcudunun dağılması ve bu nedenle bölgede müessif olayların yaşanması” kaçınılmazdır.⁴³

Gerçekten de bu sıralarda, bütün cephelere tahsis edilen paralar noksanlarıyla gönderilmekte ve birlikler yiyecek tedarikinde güçlük içerisinde bulunmaktaydı. Özellikle Merkez ve Elcezire cepheleeri büyük güçlüklerle karşılaşmışlardır. Elcezire Cephesinin imalathanelere ve müteahhitlere yarım milyon lirayı bulan borcu bulunmaktaydı⁴⁴. Nihad Paşa'nın verdiği bilgilere göre Arap, Kürt, Ermeni, Fransız, İngiliz ihtirasları karşısında mucize nev'inden, bir avuç askerle ve bin bir fedakârlıklarla idare edilmekte olan bu bölgede, asker, hayvanların yemlerinden kesmek suretiyle istihkakının yarısı oranında arpa ekmeği yiyor, hastalar da pirinç yerine buğday kırmayı ile iâşe olunuyordu. Fırka ve kıta kumandanları düzeni sağlama konusunda gösterdikleri acziyet karşısında hizmetten aflarını talep ediyorlar ve subaylardan zaruretle istifa edenler birbirini takip ediyordu. Beş aylıkları tedahülde kalan cephe zabitanının dürbün, tabanca, elbise-i resmiye, kaput gibi eşyayı lâzime-i askeriye ve hatta ailelerinin çamaşırları, çarşı ve pazarlarda sattırıldığı ve diğer cephelerdeki fedakâr zabitanın millete emanet ettiği aileleri, sipariş maaşlarını alamayarak sokaklarda dilendiği⁴⁵ görülmektedir. Paşa, bu gerekçelerle mali konularda sıra dışı tedbirler alma yoluna gitmiştir.

Parasızlık sorununa çözüm olarak ve askerî sandıklarına biraz para girebilmesi için, silâh altına alınması lazım gelen efradı, askerlik hizmetinden geçici olarak tecil için biraz para almaya başlamış ve bu kendisine yönelik suçlamalara da konu olmuştur. Ancak dönemin Müdafaa-i Milliye Vekillerinden Refet Bey'in verdiği bilgilere bakılırsa, bu bedeli nakdî meselesi, yani hizmeti askeriye den affedilmek için bir şahıstan mal ve para alımı, ülkenin birçok yerinde “hepinizin gözü önünde” oluyordu.⁴⁶

Elcezire Cephesi ordusunun ihtiyacını karşılamak için izlediği yöntemlerden biri de, mal sandıklarına el konulmasıdır. Ancak 1921 Mayıs sonlarından itibaren bu uygulama merkezden verilen talimatlarla durdurulmuştur. Nitekim Bakanlar Kurulu tarafından ordunun ihtiyacı kısmen temin edildiği için, ordu kumandanının Elazığ mal sandığına el koyamayacağı⁴⁷ kararının verildiği görülmektedir. 1921 yılı başlarında, cephe mıntıkasının ağnam, düyûn-u

⁴³ ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6, Tarih 17.7.1336.

⁴⁴ Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, Cilt VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)*, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara 1975, s. 323-324.

⁴⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 556-557.

⁴⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Cilt 20, İctima Senesi 3, 52. Birleşim, Tarih 11.06.1922, TBMM Basımevi, Ankara 1959.

⁴⁷ BCA, Fon Kodu 30.10.0.0., Kutu 49, Gömlek 320, Sıra 7, Tarih 26.05.1921.

umumiye ve gümrük vergileri cephe iaşesine hasır ve tahsis edilerek parasızlık sorunları kısmen de olsa çözüm yoluna sokulmuştur.⁴⁸

Cephe Komutanlığı bölgesinde, İngiliz ve Fransız askerleriyle mücadele etmek ve içerideki siyasi cereyanları tutarak eşkıyalığı sonlandırmak için kullanılacak kuvvet toplamı 1500 ile 2000 silahlıyı aşmamaktadır. Genelkurmay kayıtlarına bakılırsa, Kasım 1920 ile Nisan 1921 tarihleri arasında Elcezire Cephesine Ankara'dan 521, Adana bölgesinden 2160, Batı cephesinden 1630 olmak üzere toplam 4311 er ikmalî yapılmıştır.⁴⁹ Batı Cephesinde yaşanan çarpışmalar nedeniyle 1921 başlarında Elcezire cephesine yapılan silah sevkiyatı ileri bir tarihe bırakılmış ve ahalinin silahlarının toplanması yoluyla açığın kapatılmasına çalışılmıştır.⁵⁰ Alınan tedbirlerle ve cephe mıntıkasına yapılan sevkiyatlarla Elcezire cephesinin kuvvet durumu iyileştirilerek 547 subay, 5915 efrad, 3880 tüfek, 25 ağır ve 47 hafif makineli tüfek ve 25 top'a yükseltilmiştir.⁵¹

İzlenen doğru siyaset ve ordunun yeniden ayağa kaldırılmasıyla, vergiler son kuruluşuna kadar tahsil edilmeye başlanmış olduğu gibi eşkıyalık faaliyetleri bölgenin genişliğine ve özel yapısına nispeten oldukça azalmış bulunuyordu. Henüz düzenli ve güvenli ve bir nüfus kaydından mahrum olan bu bölgeden, parça parça 7000 firari ve bakayanın toplanıp batı cephesi ve merkez ordusuna sevki gerçekleştirilmiştir.⁵² Ancak Elcezire mıntıkası dâhilinde askeri kıtalarda firar vakalarının önu bir türlü alınamamış olduğundan, firariler hakkında seri ve tesirli bir surette, kanuni muamele tatbik etmek üzere, Diyarbakır'da bir İstiklal Mahkemesinin teşkil edilmesi Elcezire Cephesi kumandanlığı tarafından istenmiştir.⁵³

Nihad Paşa iaşe ve levazım gibi sorunları çözmek adına, cepheye gelmesinden itibaren teslim aldığı çıplak ve perişan orduyu, tesis edilen imalathaneler sayesinde, muntazam ordular derecesinde giydirmeye ve böylelikle asker ve subayların ruhî ve manevî ahvallerini yükselttiği gibi,⁵⁴ Batı cephesine de yüklü miktarda silah ve cephane yardımında bulunmuş, vaktinde yetiştirilen

⁴⁸ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, s.556.

⁴⁹ *Türk İstiklal Harbi, Cilt VII, İdari Faaliyetler*, s. 282.

⁵⁰ ATASE Arşivi, Sıra 10137, Kutu 610, Gömlek 53, Adet 1, Tarih 01.02.1337; Sıra 10189, Kutu 610, Gömlek 54, Adet 6, Tarih 02.02.1337.

⁵¹ ATASE Arşivi, Sıra 11395, Kutu 607, Gömlek 65, Adet 4, Tarih 01.02.1921 yaklaşık bir yıl sonraki kuvvet durumu ise, 268 subay, 4977 efrad, 4627 tüfek, 61 makineli tüfek ve 24 top mevcuduna ulaştırılmıştır. ATASE Arşivi, Sıra 11395, Kutu 607, Gömlek 65, Adet 5.

⁵² *age.*, s. 563.

⁵³ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 5, İçtima Senesi 1,96. Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara 1942, s. 319. BCA, Fon Kodu 30.18.1.1., Kutu 6, Gömlek 43, Sıra 18, Tarih 09.01.1923.

⁵⁴ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, s. 561.

cephanenin İnönü Savaşları'nın kazanılmasında etkili olduğu Genelkurmay tarafından da takdir edilmiştir.⁵⁵

Musul Meselesi Konusundaki Gelişmeler

Elcezire Cephesinin kuruluş gerekçelerinden biri de, Misâk-ı Millî bünyesinde bulunan Musul vilayetini İngiliz işgalinden kurtararak millî sınırlara dâhil etmektir. Bu itibarla Cephe Komutanlığının, Irak'ta yaşanan ayaklanmanın etkisiyle zor günler geçiren İngiltere'nin durumundan faydalanıp, Musul'a doğru bir askeri harekât planladığı görülmektedir.

Tarihe 1920 Ayaklanması ya da *Büyük Irak İhtilali* olarak geçen bu başkaldırı, bölge Arap ve Kürt aşiretlerinin, Şii çevrelerin, münevverler ve eşrafça desteklenen şehirlerin ve Suriye'deki Fransa'yı protesto etmek isteyen, Osmanlı ordusunda görev almış Arap kökenli subayların oluşturduğu, İngiltere sömürgeciliğine karşı bir tavır almaydı.⁵⁶ Lideri olmayan bu ayaklanmaya katılanların ortak paydası İngiliz karşıtlığı idi ve İngiliz mandası reddediliyordu.⁵⁷ Bu hareketin içerisinde yer alan "İttihad-ı İslam Cemiyet-i Hilaliyesi"⁵⁸ gibi bazı örgütler İngilizlere karşı giriştikleri bu mücadelede Ankara'dan yardım ve talimat istiyordu.⁵⁹

Mustafa Kemal, 20 Kasım 1920'de Nihad Paşa aracılığı ile gönderdiği cevabi mektupta, "Müşterek düşmanımız ve dinimizin, istiklâlimizin haini olan İngilizlere karşı Irak mücahitlerinin cesurca ve aslanca olan mücadelesini büyük bir iftihar ve takdir ile takip" ettiklerini, "yardımın başlangıcı olarak Cizre'den Musul tarafına yakında taarruza girişileceğini, müşterek düşmanı kovmak için daha geniş ölçüde yardım vasıtalarını hazırlamakta olduklarını" bildirerek, "Irak mücahitlerinin büyük bir azim ve şiddetle mücadelelerine devam etmelerini" istemektedir.⁶⁰

⁵⁵ Nihad Paşa'nın Elcezire Cephesi'ne gelmesinden itibaren yaklaşık bir sene içerisinde 38.961 kasaturlu tüfek, 38.402 muhtelif cins kasatura ve süngü, 11 milyon piyade cephanesi, muhtelif çapta bütün teferruatı ile beraber 18 kıta Obüs sahra, cebel ve tayyare topu, 971.732 atım top mermisi, 79 kıta teferruatı ile beraber makinalı tüfek, 2.969 makineli tüfekleri doldurma makineleri gibi birçok malzeme ve mühimmat Sivas ve Maraş mıntıkalarına nakledilmiştir. *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, aynı yer

⁵⁶ Mim Kemal Öke, *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 1987, s. 58.

⁵⁷ Bu konuda bakınız, Qassam KH.Al-Jumaly, İzzet Öztoprak, *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1999

⁵⁸ ATASE Arşivi, Sıra 3644, Kutu 633, Gömlek 13, Adet 4, Tarih 17.08.1920.

⁵⁹ ATASE Arşivi, Sıra 3734, Kutu 633, Gömlek 14, Adet 3, Tarih 19.08.1920.

⁶⁰ *Atatürk'ün Bütün Eserleri*, Cilt 10 (1920-1921), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2004, s.108.

5 Haziran 1920'de Irak Şeyhülmeşayihî Uceymi Sadun Paşa Mardin'e gelerek görüşmeler yapmış, kendisine Genelkurmay Başkanlığı tarafından iki dağ topu, iki makineli tüfek, cephane, 400 mavzer tüfeği ile 10.000 altın lira verilmiş ve ayrıca subaylar da gönderilmiştir.⁶¹ Bu yardımların sonucudur ki, Uceymi Paşa'nın Urfa'nın kurtuluşuna yardım ve bazı aşiretlerin de Arappınarı civarında Fransızları meşgul etmeleri sağlanmıştır.

Yine bu şartlarda Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Savcubulak gibi önemli yerleşim birimleriyle bağlantısı ve ticari ilgisi bulunduğu için, stratejik bir bölge olan Ravandiz şeyhlerinden Mehmet Emir ve aşiret köylerinden ve bu sıralarda 400 adamı ile İngilizlerle çarpışmakta olan⁶² Şeyh Mazhar'ın, Kazım Karabekir Paşa'ya yazılı müracaatları⁶³ üzerine, Hakkâri'ye acele kıta sevk edilmiştir. Revandiz ve Zebar kazaları halklarının İngiliz ve Ermenilerle mücadele ettikleri bilindiğinden, yardımın zorunlu olarak yapılması kararı verilmiş⁶⁴ ve İngilizlere karşı savaşan Şeyh Mezhar'a tebrik ve takdir mektupları yazılarak⁶⁵ manevi dirençleri artırılmaya çalışılmıştır. Bu kararların neticesi olarak Elcezire Cephesinden Hakkâri'ye kuvvet sevk edilmesi ve Revandiz bölgesi aşiretleri ile temas edilmesi kararlaştırılmıştır.⁶⁶

1920 sonlarında Revandiz ve Zebar ilçelerinin de içinde bulunduğu kuzey Irakta İngilizlere karşı başlayan bu ayaklanmada bölge ileri gelenlerinden Albeyzâde Süleyman ve Şeyh Mazhar'ın isteği üzerine⁶⁷ Elcezire Cephesi Komutanlığı üç subay ve yüz erden mürekkep bir piyade bölüğünü Revandiz'e gönderdi.⁶⁸

Nihad Paşa, Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine gönderdiği 14 Ocak 1921 tarihli "acil" kodlu raporda, "Midyat'ta toplanan birliklerin Zaho harekâtına başlamak üzere Cezire'ye sevklerinin emredildiğini, Zaho harekâtının başarıyla gerçekleşmesi halinde Musul'a doğru ileri yürüyüş sırasında seyyar ve makineli tüfekle donatılmış bir kuvvetin Şemdinan üzerinden Revandiz'e girmesinin faydalı olacağını" bildirmektedir. Revandiz'e gidecek bu kuvvetin en

⁶¹ Selahattin Tansel, Mondros'tan Mudanya'ya Kadar, Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara 1978, s. 29.

ATASE Arşivi, Sıra 2054, Kutu 633, Gömlek 6, Adet 1, Tarih 29.06.1920. Uceymi Sadun Paşa'ya Urfa'da toprak verilerek yerleşme imkânı sağlanmıştır. BCA, Fon Kodu 30.18.1.1., Kutu 4, Gömlek 54, Sıra 12, Tarih 16.04.1922.

⁶² ATASE Arşivi, Sıra 5772, Kutu 648, Gömlek 29, Adet 1, Tarih 20.10.1920.

⁶³ ATASE Arşivi, Sıra 5372, Kutu 633, Gömlek 24, Adet 2, Tarih 08.10.1920.

⁶⁴ ATASE Arşivi, Sıra 5914, Kutu 570, Gömlek 94, Adet 4, Tarih 24.10.1920.

⁶⁵ ATASE Arşivi, Sıra 5948, Kutu 648, Gömlek 91, Adet 1, Tarih 24.10.1920.

⁶⁶ ATASE Arşivi, Sıra 6451, Kutu 631, Gömlek 14, Adet 1, Tarih 03.11.1920.

⁶⁷ ATASE Arşivi, Sıra 8091, Kutu 570, Gömlek 117, Adet 10, Tarih 19.12.1920.

⁶⁸ Güney Cephesi, s. 297-298.

azından 300 mevcudunda olmasını ve bunlara birkaç makineli tüfek ve nakliye vasıtası olarak kuvvetli 40 katırın verilmesini, bu müfrezeeye iş görür efrattan birinin idare eylemesi halinde düşünülen faydanın elde edileceğini bildirmektedir⁶⁹. Revandiz'e yapılması planlanan bu harekâtın İngiliz işgali altında bulunan Musul, Süleymaniye ve Kerkük'te meskûn aşiret reislerinin "idare-i Osmaniye'nin tekrar tesisini" istemelerinin⁷⁰ ve Revandiz bölgesinde bulunan şeyhlerden ve aşiret reislerinden gelen davetin⁷¹ de etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Nihad Paşa, aldığı tedbirlerle, mütarekeden beri her kazasına hâkim siyasiler göndererek, İngilizlerin nüfuz ettikleri Musul vilâyetinde bir kaç mevki haricinde, her yerdeki İngilizleri ve İngiliz mensubu yerli memurları katil ve imha veya fırra mecbur ettirerek, oralarda idare meclislerin teessüsünü sağladığını bildirmektedir.⁷² Gerçekten de 1921 başından itibaren, uçak destekli İngiliz kuvvetlerinin saldırısı üzerine çarpışmalar giderek büyümüş olmakla beraber, Süleymaniye'de TBMM Hükümetine bağlı bir mahalli idare kurulmuş⁷³ ve Elcezire Cephe Kumandanlığı 9 Ağustos'ta Binbaşı Şevki Bey'i Süleymaniye ve Dolayları Komutanlığı'na atamıştır.⁷⁴ Daha sonraları "Özdemir Bey Müfrezesi'nin" de bu bölgeye gönderildiğini belirtmek gerekir⁷⁵. Mustafa Kemal'in 1 Mart 1923 tarihli Meclis açış konuşmasında bahsettiği "Elcezire Cephesinde, memleketin güneydoğu hududunun Misâkı Millî dâhilinde temini için silâha müracaat ihtimali düşünüülerek, icap eden askeri tedbirler alınmıştır"⁷⁶ dediği gelişme budur.

Irak'ta bir hükümet tesis edilmesi ve Faysal'ın, Musul vilayeti ahalisini kendisine biat ettirme konusundaki mesaisi ve diğer taraftan da İngiliz propagandasının Mardin ve Savur'a kadar sokulmak istenmesi, Ankara hükümetini yeni tedbirler almaya itmıştır. Bu çerçevede, "İngiliz tahrikâtına set çekilmek üzere, yalnız Cezire muhitinde mülki ve askeri idarenin birleştirilmesi ve harp muntukalarına inhisar eden askeri sansürün Mardin ve Midyat

⁶⁹ ATASE Arşivi, Sıra 9501, Kutu 633, Gömlek 41, Adet 2, Tarih 14.01.1921.

⁷⁰ Dâhiliye Vekâletinden Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine "Gayet mühim ve acele", ATASE Arşivi, Sıra 9501, Kutu 633, Gömlek 41, Adet 11, Tarih 16.01.1921.

⁷¹ Van Valisi Kadri Bey'den Dâhiliye Vekâletine 27.01.1921 tarihli tel. ATASE Arşivi, Sıra 9501, Kutu 633, Gömlek 41, Adet 4, Tarih 27.01.1921.

⁷² TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 563.

⁷³ ATASE Arşivi, Sıra 7728, Kutu 1154, Gömlek 22, Adet 2, Tarih 30.07.1921.

⁷⁴ Güney Cephesi, s. 298.

⁷⁵ Bu konuda bakınız, Zekeriya Türkmen, *Musul Meselesi. Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2003; Murat Güztoklusu, *Elcezire ve Özdemir Harekâtı*, Ümit Yayıncılık, Ankara 2006; Güney Cephesi, s.299-316.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem 1, Cilt 28, 1. Birleşim, TBMM Basımevi, Ankara 1961, s.14.

mıntıklarında uygulanması, cephe mıntıkasının tamamında idari ve askeri işlerin bir elden yürütülmesi” istenmektedir⁷⁷. Mardin’den idare edilmesi mümkün olmayacağı anlaşılan Cezire’nin, geçici olarak Musul Vilayetine merkez yapılması ve Savur’un Şerefân ve Mardin’in Midyat kazalarının inzibat yönünden Cizre’ye raptı ve ilhakları kararlaştırılmıştır.⁷⁸

Nihad Paşa, ifadesini kaleme aldığı 5 Nisan 1922 tarihini kast ederek,

“bu gün, Musul vilâyetinin bütün aşiretleri, Anadolu’dan daha sağlam ve millî hükümete daha bağlı Osmanlıdır. Cepheden ayrıldığım tarihine kadar Musul Vilâyeti, Faysal hükümetinin tabiiyetini kabul etmediği gibi, İngiliz himayesinde müstakil bir hükümet teşkili hakkındaki İngiliz tekliflerini de ret ederek, Hükümeti Osmaniye camiasına girmekten başka sureti tesviye kabul etmeyeceklerini İngilizlere bildirdiler” demektedir.⁷⁹

Nihad Paşa'nın Ayrılkçı Faaliyetlere Karşı İzlediği Politika

Elcezire Cephesi kuruluş amaçlarından biri ve belki de en önemlisi, bölgedeki Kürtçülük faaliyetlerini engelleyerek, özellikle Irak sınırında Kürtlerin, İngilizlerle silahlı çatışmasını sağlayıp ecnebilerle uyuşmasını engellemektir. Temel hedefi Kürtleri kazanmak ve onları TBMM idaresi altında yaşamaya razı etmek olan Cephenin Komutanına, bölgenin dâhili siyasetini tanzim ve belirleme yetkisi de verilmişti.

Zira bu sıralarda İngiltere, Elcezire coğrafyasını kontrol altına almak amacıyla Diyarbakır ve çevresinde propagandalarla halk arasında güvensizlik yaratmak için çalışıyor, “Kürtçülük” akımını kamçılıyarak, İngiliz-Fransız güdümünde bir Kürt hükümeti teşkil etmek ve bu suretle bölgenin işgalini ve denetimini sağlamayı düşünüyordu. Esasen İngilizler, Irak bölgesinin Siirt, Diyarbakır ve Mardin sancaklarını da içine aldığını iddia ederek buraları da işgal etmek istemişlerse de, bölgedeki 13.Kolordunun direnmesi üzerine buna cesaret edememişlerdir.⁸⁰

Bölgeyi denetim altına almak isteyen İngiltere, henüz Irak’ın geleceği konusunda kesin bir politika oluşturamadıkları 1921 baharına kadar, Kuzey Irakta “Kürtlerin Lawrence’i”⁸¹ olarak bilinen Binbaşı Noel’in yardımıyla, Musul

⁷⁷ BCA, Fon Kodu, 30.10.0.0., Kutu 55, Gömlek 369, Sıra 5, Tarih 26.04.1922. Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetinden Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine,s. 3-4.

⁷⁸ agb., Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine Dâhiliye vekâletinden 28.01.1922 tarihli yazı, s. 6.

⁷⁹ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III,s. 563.

⁸⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, Türk İstiklal Harbi, IV. Cilt, Güney Cephesi, s. 13.

⁸¹ Benzetmenin, sürecin içerisinde bulunan birine Calthorpe ait olması ilginçtir. Bakınız, Mim Kemal Öke, *Musul-Kürdistan Sorunu (1918–1926)*, İstanbul 1995, s. 97. Ayrıca Binbaşı Noel’in faaliyetleri için, aynı yazarın *İngiltere’nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaşı E.W.C. Noel’in Faaliyetleri 1919*, Ankara 1988’e bakılabilir.

merkezli ve Şeyh Mahmut önderliğinde bir nevi aşiretler konfederasyonu oluşturmuştu. Bölgesel Kürt liderleri, etkinlik derecelerine göre şefliklere atanarak ödeneğe bağlandılar. Her aşiret bölgesi yönetsel bir birim olarak örgütlendi. Devlet dairelerindeki tüm Türk ve Arap memurların görevine son verilerek yerlerine Kürtler atandı. Kürtçe resmi dil haline getirildi ve İngiliz subayların komutasında paralı bir askeri birlik oluşturuldu⁸². Diyarbakır, Savur, Midyat, Mardin. Siverek ve Urfa bölgelerinde dolaşarak aşiret liderleriyle görüşen Binbaşı Noel, uygulamanın Van'a dek yaygınlaştırılmasını ve oluşturulan yapının, özerklikten bağımsızlığa doğru tedricen değiştirilmesini önerecek kadar kendinden ve uygulamasından emindi.⁸³ Bu amaçlarla Noel, Celadet ve Kamuran Bedirhan ve Cemil Paşa ailesinden Ekrem ile Eylül 1919'da Malatya'ya gelmiş⁸⁴ ve burada propagandalarda bulunmuştu.⁸⁵

Diğer taraftan Fransız Albay Normand'ın da, Diyarbakır'da birçok sancak ve kazaları dolaşarak, Ocak 1920'de Mardin'e gelip propagandalarla Kürtçülük cereyanını harekete geçirmeye çalıştı ise de başarılı olamadığı görüldü.⁸⁶ Ancak yine de, İngiliz ve Fransızların bu faaliyetlerinden cesaret alan bazı şahıslar arasında, Kürtçülük hareketlerinin desteklenmesi eğilimi baş gösterdi. 1919'da İstanbul'da kurulan Kürt Teali Cemiyeti, Diyarbakır, Bitlis ve Elazığ'da şubeler açtı ve bölgede Kürt eğitim ve öğrenci yurdu, kadınları yükseltme kurulları adlarında bir takım cemiyetler kurarak örgütlenme yoluna gittiler.⁸⁷

Mustafa Kemal'in Anadolu'da gün be gün artan etkisinden rahatsız olan Damat Ferit İngilizlere, "Kürt liderlerin Mustafa Kemal'i Bolşevikliği getirmek istemesinden dolayı sevmediklerini, bu nedenle Kürtleri Mustafa Kemal'e karşı

⁸² İhsan Şerif Kaymaz, *Musul Sorunu. Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul 2003, s. 103.

⁸³ Nutuk'ta da adı geçen Binbaşı Noel'in Malatya ve civarında yaptığı faaliyetler konusunda bir fikir edinmek için 13.Kolordu Komutan vekili Ahmet Cevdet Bey'in Halep İngiliz işgal kuvvetleri komutanı Bell (?) ile yapmış olduğu görüşmenin Harbiye Nezaretine ilettiği şifre ilginç bilgiler ihtiva etmektedir. Bakınız ATASE Arşivi, Sıra 10374, Kutu 199, Gömlek 226, Adet 5, Tarih 25.08.1919.

⁸⁴ ATASE Arşivi, Sıra 6877, Kutu 349, Gömlek 133, Adet 1, Tarih 06.09.1335. Ayrıca Karşılaştırmak açısından bakınız, Ali Satan, *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, Burak Özsöz (Çev.), Tarihçi Kitabevi, İstanbul 2010, s. 14.

⁸⁵ ATASE Arşivi, Sıra 14465, Kutu 346, Gömlek 5, Adet 1, Tarih 08.09.1335. Mustafa Kemal, Nutuk'ta bu olaydan bahsetmekte ve kaynak olarak da 13.Kolordu yazısını vermektedir ki, söz konusu yazı bu belgedir. Bakınız, Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk-Söylev*, I.Cilt, 1919-1920, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1981,s. 159.

⁸⁶ ATASE Arşivi, Sıra 134, Kutu 1040, Gömlek 74, Adet 1 Tarih 02.02.1336; *Türk İstiklal Harbi*, IV. Cilt, Güney Cephesi, s. 16.

⁸⁷ Güney Cephesi, s. 14. Özellikle Albay Normand'ın aşiretler arasında yapmış olduğu bu maksatlı gezileri ve sonuçları için bkz. İsmail Özçelik, *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa) (30 Ekim 1918–11 Temmuz 1920)*, Ankara 1992, s. 90 vd.

birlikte kullanmayı” önerecektir⁸⁸ ki, bu önerinin İngilizlerce kabul görmediğini belirtmek gerekir.⁸⁹

Nihad Paşa'nın komutanlığı döneminde, Kürtleri kazanmak konusunda karşılaşılan en önemli sorun aşiret ayaklanmaları idi. Zira bu ayaklanmalar, aşiretler arası çatışmayı beraberinde getiriyor, bunları engelleyemeyen ve güçsüz duruma düşmüş devlet otoritesi daha da zayıflıyordu. Bu nedenle Nihad Paşa, Arap ve Kürt aşiretleri arasına memurlar göndererek, Osmanlı hükümetinin eskisi gibi hükümler olduğunu ilân etmiş ve bunun göstergesi olarak Diyarbakır'da cuma camiinde, en seçkin Osmanlı kitalarını bulundurarak yapmış olduğu sembolik törenlerle, devletin gücü ve ihtişamını göstermeye çalışmıştır.

Bu sıralarda Elcezire bölgesinde meydana gelen aşiret ayaklanmalarından ilki, Milli Aşireti ayaklanmasıdır. Siirt'ten Dersim ve çevresine kadar geniş bir alana yayılmış olan bu aşiretin önde gelen simalarından Mahmut, İsmail, Halil, Bahur ve Abdurrahman adlı şahıslar, güneydeki Fransız ve İngiliz işgal güçleriyle temas kurduktan sonra ve Elcezire Cephesinin kurulduğu günlerde, bütün bu bölgeyi kontrol ve idareleri altına almaya başlamışlardı. Fransızların Urfa'yı ikinci defa ele geçirme teşebbüsleri sırasında Milli Aşiretinin Siverek istikametinde ilerlemesi, zaten Batı Cephesinde Yunan kuvvetleriyle ve yer yer görülen iç ayaklanmalarla uğraşan TBMM Hükümetini endişeye sevk etmişti ve Elcezire Cephesinin kurulmasına neden olan gelişmelerden biri de bu endişe idi.

Milli aşiretinin tenkili için 13. Kolordunun 5.Tümeni görevlendirilmiş ve 18 Haziran'da gerçekleşen çarpışmalarda güneye çekilmişlerdi. Burada işgal kuvvetlerinden aldıkları yardımlarla güçlenen asiler 24 Ağustos 1920'de 2000'den fazla bir kuvvetle yeni bir taarruz başlatmışlar ve iki gün sonra da Viranşehir'i ele geçirerek Karakeçili aşireti mensuplarını asmışlar ve şehirdeki subayların mallarını yağmalamışlardı.⁹⁰

Milli aşireti isyanını siyasi mahiyette ve yayılma eğiliminde gören Nihad Paşa, bu isyanın serian bastırılması için yakındaki kıtalardan faydalanmakla beraber, olayın genişliği nedeniyle “aşair-i sadıkanın muavenetine müracaat mecburiyeti” duymuştu.⁹¹ Bu düşüncelerle, Viranşehir'i zapt edildiği zaman, Dirik aşiretlerinin Paşazadelere iltihakına mani olmuş ve bu aşiretlerin Karacadağ'daki takibatına iştiraklerini temin etmiştir. Daha sonraları, Milli aşireti reisleri Paşazadelerin cebeli Abdülaziz'de ikinci tediplerinde ve 16 Haziran 1921'de Resülayn

⁸⁸ Erol Ulubelen, *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul 1982,s. 264-265; Gotthard Jaeschke, *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1971,s. 145.

⁸⁹ Jaeschke, *age.*, s. 155.

⁹⁰ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Türk İstiklal Harbi, VI. Cilt, İç Ayaklanmalar,(1919-1921)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1964, s. 134-135

⁹¹ *TBMM Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, s. 560.

kasabasına Fransızlarla beraber yaptıkları saldırılarda, Dirik aşireti ağalarının silâhları ve işçeleri kendilerine ait olan üç yüz, dört yüz atlı ile askeri kuvvetlere katılarak hizmetlerini temin etmiştir.

1920 sonlarında Midyat ve civarında baş gösteren Midyatlı Haço isyanı bastırılarak tenkil edilmiş, fakat Haço'nun kendisi ele geçirilememiştir. Takibine de kış mevsiminden dolayı imkân görülmediğinden ve kazada devam edecek asayişsizliğin vaziyeti harbiye ve siyasiye dolayısıyla doğru görülmeyerek Haço'nun vukuu bulan af talebi kabul edilmiş, ancak kendisinden çatışmada şehit düşen dost aşiret efradına vermeğe mecbur olduğu tazminatı kabul etme şartı getirilmiştir. Bu vesileyle Haço'dan alınan 1000 altın, şehit ve mecruh ailelerine dağıtılmıştır.⁹² İsyânların bastırılmasında faydaları bulunan ve takip müfrezelerine katılan aşiret reislerinden Çelebi, Gercüş'lü İbrahim, Amerkan aşiretleri reislerinden Ahmed Süleyman, Habzi Beyin aşiret reisi İzzettin, silâhlarla talif ve takdir edilerek milli kuvvetlerin yanında yer almalarını sağlanmıştır.

Midyat'la Siirt arasında bulunan Arapyan aşiret reisi Çelikli Abdülkerim'in desteği kazanılarak, hem Dicle yoluyla Musul'a yapılan ve mühim bir gelir teşkil eden kereste nakliyatının bölgesinden güvenle geçmesi temin edilmiş ve hem de Diyarbakir'li Cemil Paşazadelerden Ekrem'in Musul'daki Nemrud Mustafa'ya iltihak etmek üzere fırar ederken yakalanıp cepheye teslim edilmesi sağlanmıştır. Nihad Paşa özellikle, "cephe mıntokasında müfrit Kürtçü olarak tanınan ve İngiliz Binbaşısı Tuvbel refakatinde Kürt reislerini ziyaret ederek Kürtçülük tohum ve fesadını saçan Ekrem'in bir Kürt aşiret reisi tarafından tutulmasını" önemli olarak değerlendirilecek iç siyasi olaylarından biri olarak görmektedir.⁹³

İngilizler, bağımsız Kürdistan konusunu Londra Konferansı'nda yeniden gündeme getirerek Kürt sorununu, ilk kez uluslararası bir platforma taşımışlardı. Lloyd George'a göre "Osmanlı Devleti'nden Türk olmayan unsurların yaşadığı tüm bölgeleri ayırmak" gerekli idi ve "bu unsurlar Araplar, Ermeniler ve Kürtlerdi".⁹⁴ Her ne kadar Ankara hükümetinin tepkisi ve bu konudaki düşünceleri, 26 Şubat 1921 tarihinde Lord Curzon ile yapılan bir toplantıda Bekir Sami Bey tarafından dile getirilmişse de,⁹⁵ olayın duyulması büyük bir infiali beraberinde getirmiştir. Kürdistan siyasetini oluşturma konusunda yetkilendirilen Nihad Paşa'nın çabalarının sonucudur ki, Londra Konferansı

⁹² ATASE Arşivi, Sıra 9671, Kutu 634, Gömlek 21, Adet 2, Tarih 20.01.1921.

⁹³ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, s. 555.

⁹⁴ Taner Baytok, *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara, 1970, s. 109.

⁹⁵ *Atatürk'ün Milli Dış Politikası*, Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, s. 306-307. Adnan Sofuoğlu, Seyfi Yıldırım, *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2018, s. 196.

sonrasında birçok Kürt aşiret lideri, eşraf ve ümerası TBMM Başkanlığına telgraflar çekerek tepkilerini dile getirmişlerdir.

17 Mart 1921 tarihli TBMM oturumunda, Meclisi Başkanlığına yazılan telgrafta,

“Kürtlerin mukadderatı Türkün mukadderatıyla eştir. Biz Kürtler, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinden başka halaskar beklemediğimiz gibi, itilaf devletlerinden merhamet dilenmeye tenezzül etmiyoruz. Misâkı Millî dâhilinde sulh akdedilmesini teminen bütün varlığımızla Hükümetimize müzaheret edeceğimizi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti dâhilinde Kürtlüğün ayrı bir unsur olarak telâkisini hiç bir zaman işitmek istemediklerini”

bildirmektedirler ve telgrafın altında birçok Kürt aşiret reisi, eşraf ve ulemasının imzası bulunmaktadır.⁹⁶

7 Nisan 1921'de de Nihad Paşa vasıtasıyla, Elcezire Hareket-i Vataniye Reisi Mirliva Hacim Paşa'nın Konferansın tutumunu eleştiren ve “Memalik-i Osmaniyeyi parçalamak maksadıyla dermeyan edip vasıta kullandığı Arap, Kürt anasının istiklâli fikrini protesto eden ve anasır-ı islâmiyeyi daha ziyade ittihada davet” eden mektubu okunmuştur.⁹⁷

Bu sonuçların elde edilmesinde Cephe Komutanlığı bölgesinde faaliyette bulunan bazı milletvekillerinin de payı olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim Nihad Paşa'nın TBMM Riyasetine gönderdiği bir telgrafta, ”ahval ve adet-ı aşâir ve lisan-ı mahalliye'ye vukûfu” dolayısıyla Urfa mebusu Ali Saip Bey'in yaklaşık 9 ay boyunca asayiş müfrezesinin bizzat başında bulunarak, milli hükümetin hedeflerini “neşir ve tamim ile aşiret efkârını tenvir ve irşadında görev aldığını” bildirerek takdir edilmesi gereğine vurgu yapmaktadır.⁹⁸

Irak İhtilali ve Nihad Paşa

Nihad Paşanın uyguladığı politikaların bir sonucu olarak, Fransız cephesinde Fırat ile Halep arasında, düzenli kıtalar ile takviye edilen Türk ve Arap aşiretleri aylarca Fransızları meşgul etmiş, Bab-ı Feye kazaları Elcezire Cephe Komutanlığı kıtaları tarafından işgal olunduğu gibi, keşif müfrezeleri Halep'e dayanmışlardı. Yine bu birlikler Deyrüzor ve Fırat vadisine yönelik Fransız harekâtını karşılayarak akamete uğratmışlar ve Fransızlar ancak pek büyük kayıp ve fedakârlıktan sonra Deyrüzor'a girebilmiştir⁹⁹. Deyrüzor şarkında Fırat'a

⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 9, Ankara 1954, s. 132-133. Benzer bir telgrafın 24 Mart tarihinde çekildiği görülmektedir. TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 9, s. 214.

⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Cilt 9, s. 374.

⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 10, İçtima Senesi 2,37. İçtima, s. 326.

⁹⁹ ATASE Arşivi, Sıra 11408, Kutu 633, Gömlek 55, Adet 4, Tarih 08.03.1921, Fransızlarla yapılan bu çarpışmalar için bakınız, M. Derviş Kılınçkaya, *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap*

nüfuz etmek isteyen Fransızlar, içlerine Osmanlı zabıtları gönderilen Galbidat aşireti tarafından üç defa ciddi hezimetlere uğratarak, Türklerle uyuşmadıkça, ne Suriye’de ve ne de Elcezire çöllerinde yerleşmeyeceklerini acı tecrübelerle anlamışlardır.¹⁰⁰

Elcezire’de Osmanlı otoritesinin tesis ve tecellisine şahit olan Irak ihtilalcileri, bundan kuvvet alarak Necef’te bir geçici hükümet kurdular. Necef Geçici Hükümeti ve Musul ihtilâl cemiyetlerinden gelen heyetler ve temsilciler Diyarbakır’da Nihad Paşa tarafından ikna edilerek, Irak ve Musul’a yönelik ve Osmanlı Hükümeti irtibatında oluşturulacak ve başında bir Osmanlı şehzadesinin bulunacağı bir “Irak Hükümeti İslamîyesi” meydana getirilmesini uygun buldular. Bu geçici hükümet ve gerek Musul’dan gelen heyet ve temsilcilerin Ankara hükümetine olan talepleri, Nihad Paşa tarafından Meclisi başkanlığına şifre ile mealen ve asılları posta ile gönderilmiştir.¹⁰¹ Örneğin Mustafa Kemal, “Mardin’de Irak Geçici Hükümeti Delegesi Kamber Efendiye” hitaben yazdığı mektupta, “ortak mukaddes mücahedemizde muzaffer olmamız için Cenab-ı hakk’a dualar ettiğini, alınması lüzumlu tedbirlere dair Elcezire Cephesi Kumandanı Paşa hazretlerine lazım gelen tebliğlerin yapıldığını” bildirmektedir.¹⁰²

Mustafa Kemal, yine Nihad Paşa aracılığıyla Necef Geçici Hükümetine gönderdiği 29 Kasım 1920 tarihli mektupta, “İngilizlerin yardımıyla donatılmış olan Ermenistan ordularını Hakk’ın yardım ve inayetiyle hezimete uğratarak barış talebine mecbur” ettiklerini, “Yunan hainlerini de inşallah yakında bu akıbete uğratacaklarını” bildirerek, “Bağdat’ta İngiliz eliyle vücut bulmuş olan hükümetin kısa ömürlü olduğuna hükmettiklerini” ifade eder. “Afrika’da milyonlarca manevi evladı olan Şeyh Ahmet es-Sünusi Hazretlerinin Elcezire’nin güneyine doğru hareket ettiğini, Uceymi Paşa’nın harekâtını başlatmak üzere Deyrüzor taraflarına gittiğini, Irak din kardeşlerimizin ulvi maksatlarına nail olmaları için elden geleni hiçbir vakit sakınmayacağımıza emin” olmalarını ister:

“Şu kadar ki, iyi bir neticeye yaklaşmış olduğumuz harekâtın, bu günlerde terki doğru olmadığından başka, mesafelerin uzaklığı, sizin bir müddet daha azim ve sebatı devam ettirmenizi ve gayreti artırmanızı lüzumlu kılıyor. Dini azim karşısında hayran kalan düşmanın tecavüzünü tekrarlamasından evvel size ulaşmak hususu hakikaten en şiddetli emelimizdir.”¹⁰³

Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2004, s. 189 vd. Umar, *age.*, s.467-487.

¹⁰⁰ TBMM *Gizli Celse Zabıtları*, Cilt III, s. 563.

¹⁰¹ aynı yer.

¹⁰² Bilal Şimşir, *Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1981, s.101.

¹⁰³ *age.*, s. 106-108.

25 Ekim 1920'de Bağdat'ta geçici bir hükümet kurulunca, Türk yanlısı olan aşiret ve topluluklar bu hükümete katılmadılar. Irak tahtına bir kral adayının gösterilmesi söz konusu olunca, bu guruplar, söz konusu kişinin II. Abdülhamit'in oğlu Burhanettin Efendi'nin olmasını istediler.¹⁰⁴ İngiliz istihbaratına bakılırsa bu, Türklerin Mezopotamya'ya girip, Arap devletini yıkıp, Osmanlıyı ihya etme¹⁰⁵ girişimlerinin bir ifadesidir. Bu çerçevede, Nihad Paşa ve bölgenin ileri gelenleri, şehzadenin gelişine kadar, niyabet tarihiyle, Şeyh Ahmet Sünusi'nin, bu oluşumun başına getirilmesini kararlaştırdılar. Bu durum, Ankara'daki milli hükümete Nihad Paşa aracılığıyla arz edildi ve Şeyh Sünusi Diyarbakır'a çağrıldı¹⁰⁶. Fakat bunun dört ay kadar gecikmesi ve Ankara hükümeti tarafından Irak ihtilâlinin maddi olarak beslenememesi üzerine, İngiliz kuvvetleri Kербela'ya girip Necefî zapt ettiler¹⁰⁷ ve böylece Necef Geçici Hükümeti dağıldı.

Kendisine Yöneltilen Suçlamalar

Nihad Paşa'nın Elcezire Cephesi Komutanlığı sırasında yapmış olduğu bazı tasarruf ve uygulamalar, zamanla Meclis'e kadar sırayet eden ve bölge milletvekillerinden gelen itiraz ve şikâyetlere konu olmuştur. Diyarbakır milletvekili Kadri Ahmet Bey, Milli Aşireti isyanının bastırılması sırasında yaşananlarla ilgili olarak şikâyetleri¹⁰⁸ dile getirmiş ve Hekimhan'a sevk edilen askerî kuvvetin yolsuz olarak iâşe edilmiş olduğuna dair Müdafaa-i Milliye Vekâletinden sual taktıriri ile konuyu Meclis gündemine taşımıştır.¹⁰⁹ Kadri Ahmet Bey, gerek eşkıyanın tenkilinde ve gerekse köylerin aranmasında birçok suiistimal ve hatta zulüm yapıldığını iddia etmektedir.

Bu defa Siverek Mebusu Mustafa Lûtfi Bey, Elcezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa hakkında Dâhiliye Vekâletine 7 Eylül 1921 tarihli bir soru önergesiyle konuyu Meclis gündemine taşımıştır. Önergede Paşa, "İslamlardan bedeli nakdî" almak, "silâh deposundan silâh alarak istediğine hediye vermek",

¹⁰⁴ Al-Jumalıy, Öztoprak, *age.*, s. 99.

¹⁰⁵ Mîm Kemal Öke, *Musul Meselesi*, s. 67

¹⁰⁶ Şeyh Sünusi'nin Elcezire Cephesindeki faaliyetleri bu çalışmaya esin kaynağı oluşturan ve Atatürk Araştırma Merkezi ile Gaziantep Üniversitesi işbirliği ile yapılan Milli Mücadele'de Güney Bölgesi Sempozyumu'na tarafımdan bir bildiri olarak sunulmuştur. Bakınız, Sadık Erdaş, "Milli Mücadelede Elcezire Cephesi ve Şeyh Sünusi'nin Bölgedeki Faaliyetleri", *Milli Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu*, Ankara 2015, s. 671-691.

¹⁰⁷ ATASE Arşivi, Sıra 9124, Kutu 648, Gömlek 117, Adet 1, Tarih 10.01.1921.

¹⁰⁸ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 8, İçtima Senesi 1, 151.İçtima, Tarih 15.02.1337, TBMM Yayını, Ankara 1945,s. 148-149.

¹⁰⁹ *age.*, s. 265-266.

“kendisine hediye verilen kısraklarını askerlere otlatmak” ve “Diyarbakır’da mal sandıklarına el koymakla” suçlanmaktadır.¹¹⁰

Bu sorulara Meclisin 3.11.1921 tarihli 104. içtımında Dâhiliye Vekâleti tarafından ve Ali Fethi Bey imzasıyla şu cevaplar verilmiştir.

“Diyarbakır’da geçen sene ciheti askeriyeye bazı İslamların beherinden 400 lira raddesinde bedeli nakdi alınmış ve fakat Müdafaa-i Milliye Vekâletinin emriyle bilahare bu muameleye nihayet verdirilmiştir. Bu sene İslamlardan bedeli nakdi alındığı yoktur. Cephe Kumandanlığınca beş ay evvel mal sandıkları murakabeye tâbi tutulmuş ise de bu murakabe ve müdahale de hemen refedilmiştir”¹¹¹.

Dâhiliye Vekâleti tarafından verilen cevapları yeterli görmeyen Mustafa Lütfi Bey, uzun süren tartışmaların ardından soru önergesini istizaha yani gensoruya dönüştürmüş ve Nihad Paşa hakkında yaptığı suçlamalara devam etmiştir. Burada en önemli suçlama Diyarbakır mal sandığına el konulması ve buna bağlı olarak Diyarbakır vilâyeti dâhilindeki memurların bir yıla yakın bir süredir maaş almamış olmalarıdır. Belirtmek gerekir ki, daha Haziran 1921 içerisinde Elcezire Cephe Komutanlığının Diyarbakır mal sandığına el koyması sebebiyle birçok şikâyetin de yapıldığı görülmektedir.¹¹²

Pontus ve Koçgiri İsyancılarının bastırılması için 1920 sonlarında kurulan Merkez Ordusu Komutanı Nurettin Paşa’nın Meclis gizli oturumunda görevinden kaynaklı fiillerinden suçlandığı sıralarda¹¹³, Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü Bey tarafından Büyük Millet Meclisi Başkanlığına çekilen 14 Ekim 1921 tarihli telgrafla;

“Nihad Paşa Diyarbakır’a giderken Hekimhan civarında karşısına çıkan çetenin kendisinden gasp ettiği takılar ve mücevherat geri alınarak cihet-i adliyece Diyarbakır’a gönderilmiş olduğu halde, ziyet eşyalarının bedeli olay mahalline civar olan ve hiçbir şeyden haberi olmayan masum ahaliden tahsil edildiği beyanıyla kabulde imtina ve Malatya’ya iade etmiştir. Olayla ilgileri olmadığı halde, Nihad Paşa’ya 2500 madeni lirayı, hayvanlarını ve evlerindeki eşyaları satarak, ödeyen halk, gasp edilen haklarının iadesini ve davalarının tecellisini zat-ı devletlerinden”

sabırsızlıkla bekledikleri belirtilerek paranın sahiplerine iadesi istenmektedir.¹¹⁴

Bu şikâyetlerin yoğunlaştığı bir sırada Meclis ve hükümet bölge milletvekillerinin hassasiyetlerini dikkate alarak önemli bir adım atmıştır. Bu

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 104. içtım, s.38-39.

¹¹¹ *age.*, s. 39.

¹¹² ATASE Arşivi, Sıra 14070, Kutu 665, Dosya 75, Adet 3, Tarih 21.06.1921.

¹¹³ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 252-287.

¹¹⁴ BCA, Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No 104, Dosya No 681, Sıra No 9, s. 3.

bağlamda Nihad Paşa, Meclis kararı ile görevden alınarak mahkemeye verilen Nurettin Paşa¹¹⁵ ile aynı gün,¹¹⁶ Başkomutanlık Makamı'nın 03.11.1921 tarih ve 2/649 numaralı emri ile görevden alınmıştır.¹¹⁷ İfadelerine ve Meclis tartışmalarına bakılırsa, 6 Kasım'da Diyarbakır'dan ayrılan Nihad Paşa, uzun bir müddet Sivas'ta beklemiş ve savunmasında kullanacağı bazı evrakları burada toplamaya başlamıştır.

Kasım başında Karahisarı Sahib Mebusu Mehmed Şükrü Bey'in Nihad Paşa hakkında verdiği gensoru önerisi kabul edilmiştir.¹¹⁸ TBMM'nin 7.11.1921 tarihli görüşmede İcra Vekilleri Heyeti ve Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi olarak Fevzi Paşa, Bakanlığının evrakı içinde bu hususa dair yapılmış hiçbir şikâyet olmadığını, Dâhiliye Vekâletinden bunlara dair bir evrak geldiğini ve bunun üzerine de Mustafa Kemal Paşa'nın Başkomutanlık yetkisine dayanarak Elcezire Cephesi Komutanının vazifesine son verdiğini açıklamış ve Nihad Paşa'nın da Ankara'ya gelmekte olduğunu ve kendisi ile ilgili evrakın Müdafaa-i Milliye Vekâleti Muhakemât Dairesinde bakılacağını bildirmiştir.¹¹⁹

Lazistan Mebusu Osman Bey, benzer bir şikâyet üzerine Merkez Ordusu Kumandanının da bu suretle işten el çekirilmiş olduğunu hatırlatarak, “onlara salâhiyet verilmemelidir” önerisini getirmiş ve gerçekten kısa bir süre sonra Merkez ve Elcezire Cephe Komutanlıklarına verilen yetkiler kaldırılmıştır.¹²⁰

Hacı Şükrü Efendi'nin yukarıda bahsedilen söz konusu telgrafının işleme konularak gerekli tahkikatın yapılması için Adliye Nezareti'ne havale edildiği görülmektedir. Nitekim Adliye Vekâlet'inin 17 Aralık 1921 tarihli “İcra Vekilleri Hey'eti Riyaset-i Celilesine” hitaben gönderdiği yazısıyla Hacı Şükrü Efendi tarafından dile getirilen şikâyete konu olay hakkında;

“...Nihad Paşa'nın, gasp edilen para ve eşyasının bedelini, eşkiyanın mensup oldukları köyler ile civar köylerin ahalisinin mallarını sattırarak suretiyle aldığı ve kaybını telafi ettiği ve daha sonra yakalanarak adliyeye teslim edilmiş müteceviz şakilerin cereyan eden muhakemeleri neticesinde, yanlarındaki eşya ve gasp edilen malların Nihad Paşa'ya iadesine karar verildiği ve fakat Paşa'nın gasp edilen malını evvelce ahaliye tazmin ettirdiği cihetle, geri alınan malın satılarak kefil olan şahıslara dağıtılması lüzumundan bahisle, mahkemede emaneten bulunan malını almaktan imtina ettiğinin anlaşıldığını” bildirerek, Nihad Paşa'nın “hissiyat ve tesiratına uyararak nüfuz-ı memuriyetini kullanmak

¹¹⁵ BCA, Fon Kodu 30.18.1.1., Kutu 4, Gömlek 36, Sıra 8, Tarih 08.11.1921.

¹¹⁶ Balcıoğlu, *age.*, s. 273.

¹¹⁷ Milli Savunma Bakanlığı Genel Arşiv Müdürlüğü, Safahat Cetveli'ne atfen, aktaran, Burak, *agm.*, s. 175

¹¹⁸ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 14, İçtima Senesi 2, 104. içtima, Tarih 03.11.1921, s.42.

¹¹⁹ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 1, Cilt 14, İçtima Senesi 2, s. 121-122.

¹²⁰ ATASE Arşivi, Sıra 14526, Kutu 665, Dosya 88, Adet 4, Tarih 11.11.1921.

suretiyle gasp edilen mallarını işlenen suç ile alakadar olmayan köylerin ahalisine tazmin ettirmesi, esasat ve mevzuat-ı hukûkiyyeye vücûhen menafı”

olduğu bildirilerek, bu durumun tek amacı halkın hukuk ve emniyetini en iyi şekilde korumak olan millî hükümetin arzularını ve maksatlarını da ihlal mahiyetinde olduğu bildirilerek Malatya İstinaf Mahkemesi kararı eklenmiştir.¹²¹

Diyarbakır Milletvekili Kadri Bey, Nihad Paşa hakkında 1921 sonlarında bir takrir vererek, “vazifesinden azledilerek mahkemeye verilmesi kararlaştırılmış olan Nihad Paşa’nın hangi mahkemeye verilmiş olduğunu” Erkânı Harbiye-i Umumiye, Müdafaaa-i Milliye ve Dâhiliye vekâletlerinden sormuş¹²², Müdafaa-i Milliye Vekili Refet Paşa da, “şikâyet konusu evrakın toplanıp getirtilerek yazılmasına başlandığını, şikâyete konu maddeler hakkında soruşturma evrakı oluşturmak üzere Nihad Paşa’ya gönderildiğini ve gelecek cevaplar üzerine gerekli kanuni muamelenin tatbik ve takip olunacağı” cevabını vermiştir.¹²³

Nihad Paşa hakkında soruşturma evrakı, Muhakemat Dairesinde tetkikatı yapılmak üzere Müdafaa-i Milliye Vekâletine havale edilmiş, Kazım Paşa’nın bakanlığı döneminde bizzat bakan tarafından evrak tetkik ve mahallinden tahkikatı yapılarak Sivas’ta bulunan Nihad Paşa Ankara’ya çağırılmış ve ifadesine müracaat olunmuştur¹²⁴. Muhakemat Dairesi yaptığı inceleme sonucunda, Nihad Paşa’ya yapılan suçlamaları şu başlıklar altında toplayarak, Paşa’dan bunlara cevap vermesi istemiştir.

- 1-İslamlardan bedeli nakdi almak,
- 2-Aşiret reisleri ile ağalardan hediye alıp ve hediye vermek,
- 3-Hayvanlarını askerlere ray ettirmek,
- 4-Mal sandıklarına zabıt ikamesiyle memurine maaş verdirmemek,
- 5-Bazı adamları memleketlerinden uzaklaştırmak,
- 6-Gasp edilen parasını ahaliye tazmin ettirmek,
- 7-Orduya odun vereceği bahanesiyle Yümni Bey’i askerlikten tecil eylemek,
- 8-Münakaşaya koymaksızın erzakı askeriyeyi hanesinde ihale eylemek,
- 9-Police muamelâtında kayınbiraderini dahi teşrik etmek,
- 10-Sahte vesika vererek bir zabiti İstanbul’a göndermek,
- 11-Nusaybin kaymakamı Kadri Bey’i himaye eylemesi yüzünden gümrük gelirin azalmasına sebebiyet vermek,

¹²¹ BCA, Fon Kodu 30.10.0.0, Kutu No;104, Dosya No. 681, Sıra No. 9, s.1.

¹²² TBMM *Zabıt Ceridesi*, Devre 1,Cilt 16, İçtima senesi 2, 153.ıçtima, Tarih 2.2.1922, TBMM Basımevi, Ankara1958, s. 195-196.

¹²³ *age.*, s. 196.

¹²⁴ TBMM *Zabıt Ceridesi*, Dönem 1, Cilt 20, İçtima Senesi 3, 52. Birleşim, Tarihi 11.06.1922, TBMM Basımevi, Ankara 1959, s. 341.

12-Mardin Mıntuka Kumandanı Hüseyin Bey'i bütün suüstimallerine karşı himaye eylemek,

13-Birçok cinayet işleyen Haçor ve rüfekasını para mukabilinde affeylemek".¹²⁵

Nihad Paşa kendisine sorulan bu sorulara madde madde yaklaşık 35 sayfa tutan ayrıntılı bir açıklama ile cevap vermiş ve çoğu suçlamayı kabul etmekle beraber, Diyarbakır valisini ve evlilik yoluyla "Kürtçülük cereyanlarının kanuni fitnesi"¹²⁶ Cemil Paşazadeler" ailesiyle bağı olan ve kendi hakkında şikâyetlerde bulunan Hacı Şükrü Bey'in vali ile ilişkisini sorgular ve "bitarafılığında ve Hükümete olan merbutiyetinde şüphe olmayan Ziya Gökalp Bey'den, adı geçen vali hakkında bir mütalaa sorarak ona göre karar vermek gerektiğini"¹²⁷ ifadeyle; şeref ve haysiyetin ve onurunun zedelediğini, izzeti nefsinin tamirine çalışmasını aksi halde Divanı Harbe verilmesini talep eder.¹²⁸

Elcezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâleti Muhakemât Dairesi, yapılan tahkikat neticesinde fiil ve tasarrufları kendisine verilen yetki ve talimat çerçevesinde görerek, Paşa'nın sorumluluk gerektirecek bir hali olmadığına karar vermiştir. Meclis, bu kararın bir kere de Encümen-i Adliyede incelenmesine lüzum göstermiştir. Nihad Paşa hakkında yapılan suçlamalar karşısında, memuriyeti müddetince yaptıklarını,

"mahallinin kabiliyeti ve zamanın cereyan, efkârın icabâtına uygun hareket ederek asayışı sağladığını, ordu teşkil edip donattığını ve giydirdiğini, bütün icraatını halkın karşılıklı emniyetine ve milli hükümete bağılıklarını temine ve mali uygulamaları dahi gelirler oranında idaresine ve ordunun teçhiz ve giydirilmesi hususunda oluşturduğu tedbirleri, zamanın gereklerine uygun hale getirmeye çalışarak başarıyı temin eylediğini" bildirerek ve "bütün çabasının Büyük Millet Meclisi Hükümetinin emirleri ve talimatına uygun hareket eylemekten ibaret olduğunu" ifade eylemiştir. Adliye encümeni de, tahkikatı haziranın heyeti umumiyesi itibarile mahiyeti meseleyi açıklamaya kâfi olduğu kanaatine vararak, durumu Meclise¹⁵ Temmuz 1922'de arz etmiştir.¹²⁹

Nihad Paşa hakkında Adliye Encümeni kararı Mecliste okunduktan ve tartışıldıktan sonra Gaziantep milletvekili Şahin Bey ve arkadaşları "yeniden tahkikat icrası", Siverek Mebusu Lütfi Bey ise heyetin yaptığı soruşturmayı noksan bularak evrakın mensup olduğu muhakemeye sevkini, Malatya

¹²⁵ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 550.

¹²⁶ *age.*, s.561.

¹²⁷ *age.*, s. 559.

¹²⁸ TBMM Gizli Celse Zabıtları, Cilt III, s. 564.

¹²⁹ *age.*, s. 550.

Mebusu Fevzi Bey ise “ahaliden alınan paraların tahkikini” talep eden tekliflerde bulduklarına bakılırsa¹³⁰, Nihad Paşa hakkında verilen kararlar bölge milletvekillerini tatmin etmemiştir. Bu teklifler reddedildiği gibi Adiyce Encümeni kararı yapılan oylama ile kabul edilmiştir¹³¹.

Sonuç

Millî Mücadele tarihinin en zorlu günlerinde, görev aldığı bölgenin asayişini temin ederek huzur ve güven ortamını sağlamak, halkın güven ve desteğini kazanarak İngiltere ve Fransa gibi devletlerce desteklenen ve Kürtçülük faaliyetlerinin önünü almak ve Musul Vilayetini milli sınırlar içerisine dâhil etmek gibi oldukça önemli hedeflerle kurulan Elcezire Cephesi Komutanlığını, yaklaşık 1,5 yıl sürdüren Nihad Paşa'nın, bu hedeflerin sonuncusu dışarda tutulursa başarılı olduğu söylenebilir. Teslim aldığı anda sayıca azalmış, parasızlıktan firarlar baş göstermiş, çıplak ve perişan bir orduyu kendisine verilen mal sandıklarına el koymak gibi yetkileri kullanarak giydirdiği gibi, Batı Cephesine de asker ve silah yardımında bulunabilmiş, devlet otoritesini yeniden tesis ile vergileri son kuruşuna kadar toplayabilmiştir.

Bölge milletvekillerinin şikâyetlerinin TBMM'de ele alınması ve tartışılması, Meclisin bu zor günlerde dahi, hukuka bağlılığının ve bu konudaki duyarlılığının bir göstergesi olarak değerlendirmek gerekir. Başkomutan Mustafa Kemal tarafından görevine son verilen ve Ankara'ya çağrılan Nihad Paşa, burada Askeri Temyiz Mahkemesi'ni teşkil eylemekle görevlendirilmiş ve 12.09.1922 tarihinde Askeri Temyiz Divanı Başkanlığı'na atanmıştır¹³². 30 Ağustos 1928 yılında Korgeneralliğe terfi eden ve 7 Şubat 1931'de ikinci defa mahkeme başkanlığı görevine atanan¹³³ Nihad Paşa 20 yıl boyunca bu görevini sürdürmüştür.

TBMM tarafından İstiklal Madalyası ve takdirname ile ödüllendirilmiş¹³⁴ olan Nihad Paşa, 1942 de yapılan ara seçimlerde ve 28 Şubat 1943 genel seçimlerinde milletvekili seçilerek TBMM'de VI. ve VII. Dönem Ankara Milletvekili olarak bulunmuştur.¹³⁵ Nihad Paşa, 1954 Mayıs ayı sonunda Taksim'de bulunan evinde hayatını kaybetmiş ve Şişli Camii'nde 1 Haziran'da yapılan törenin ardından Asri

¹³⁰ *age.*, s. 572.

¹³¹ *age.*, s. 574.

¹³² Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA), Fon Kodu 30-18-1-1, Kutu 5, Gömlek 28, Sıra 8, Tarih 12.09.1922.

¹³³ BCA, Fon Kodu 30-18-1-2, Kutu 17, Gömlek 8, Sıra 13.

¹³⁴ *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Üst Rütbedeki Komutanların Biyografisi*, s. 70.

¹³⁵ *TBMM Albümü, 1920-2010*, 1.Cilt, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010, s. 401.

mezarlığa defnedilmiştir.¹³⁶ Nihad Paşa'nın naaşı daha sonra Ankara'da açılan devlet mezarlığına nakledilmiştir.

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA, Dâhiliye Şifre (DH. ŞFR.), Gömlek 608, Sıra 53, Tarih (R) 30.12.1334.

BOA, DH.ŞFR., Gömlek 94, Sıra 125, Tarih (H)10.03.1337.

BOA, Fon Kodu İrade (İ.) Dosya Usul İrade Tasnifi (DUİT), Gömlek 156, Sıra 5, Tarih 20-02-1336(H).

BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), Gömlek 4547, Sıra 340953, Tarih (H)11.03.1337.

BOA, Meclis-i Vükela (MV), Gömlek 249, Sıra 228, Tarih (H) 09.03.1337.

BOA, BEO, Kutu 4549, Sıra 341163, Tarih (H) 01.04.1337.

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, Fon Kodu 30-18-1-1, Kutu 5, Gömlek 28, Sıra 8, Tarih 12.09.1922

BCA, Fon Kodu 30..10.0.0, Kutu 45, Gömlek 291, Sıra 4, Tarih 21.10.1920.

BCA, Fon Kodu 30..10.0.0, Kutu 104, Gömlek 681, Sıra 9, Tarih 17.12.1921.

BCA, Fon Kodu 30.10.0.0., Kutu 49, Gömlek 320, Sıra 7, Tarih 26.05.1921.

BCA, Fon Kodu 30.18.1.1., Kutu 4, Gömlek 54, Sıra 12, Tarih 16.04.1922.

BCA, Fon Kodu 30.18.1.1., Kutu 6, Gömlek 43, Sıra 18, Tarih 09.01.1923.

BCA, Fon Kodu 30.10.0.0., Kutu 55, Gömlek 369, Sıra 5, Tarih 26.04.1922.

Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE)

ATASE Arşivi, Sıra 1078, Kutu 253, Gömlek 47, Adet 1, Tarih 10.11.1334.

ATASE Arşivi, Sıra 203, Kutu 55, Gömlek 62, Adet 5, Tarih 10.12.1334.

ATASE Arşivi, Sıra 259, Kutu 61, Gömlek 94, Adet 1, Tarih 28.12.1334.

ATASE Arşivi, Sıra 1001, Kutu 69, Gömlek 25, Adet 1, Tarih 28.12.1334.

ATASE Arşivi, Sıra No 1302, Kutu 114, Gömlek 89, Adet 1, Tarih 28.11.1334.

ATASE Arşivi, Sıra 1775, Kutu 12, Gömlek 6, Adet 1, Tarih 10.03.1335.

ATASE Arşivi, Sıra 4001, Kutu 259, Gömlek 35, Adet 2, Tarih 27.12.1334.

ATASE Arşivi; Sıra 315, Kutu 55, Gömlek 65, Adet 1, Tarih 31.12.1334.

¹³⁶ Milliyet Gazetesi, 1.06.1954, s. 2.

- ATASE Arşivi; Sıra 982, Kutu 71, Gömlek 30, Adet 2, Tarih 27.12.1334.
ATASE Arşivi, Sıra 1384, Kutu 76, Gömlek 20, Adet 4, Tarih 22.01.1335.
ATASE Arşivi, Sıra 10374, Kutu 199, Gömlek 226, Adet 5, Tarih 25.08.1315.
ATASE Arşivi, Sıra 6877, Kutu 349, Gömlek 133, Adet 1, Tarih 06.09.1335.
ATASE Arşivi, Sıra 1333, Kutu 138, Gömlek 74, Adet 1, Tarih 29.12.1334.
ATASE Arşivi, Sıra 1946, Kutu 578, Gömlek 193, Adet 2, Tarih 26.6.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6, Tarih 14.07.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6, Tarih 17.7.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 2798, Kutu 633, Gömlek 94, Adet 19, Tarih 24.07.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 4630, Kutu 824, Gömlek 42, Adet 5, Tarih 22.08.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 1-4282, Kutu 8, Gömlek 32-12, Tarih 14.07.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 2793, Kutu 630, Gömlek 133, Adet 4, Tarih 27.7.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 1-4282, Kutu 633, Gömlek 94, Adet 5, Tarih 18.07.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6, Tarih 17.7.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 3198, Kutu 631, Gömlek 64, Adet 1, Tarih 4.08.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 10137, Kutu 610, Gömlek 53, Adet 1, Tarih 01.02.1337.
ATASE Arşivi, Sıra 10189, Kutu 610, Gömlek 54, Adet 6, Tarih 02.02.1337.
ATASE Arşivi, Sıra 11395, Kutu 607, Gömlek 65, Adet 4, Tarih 01.02.1921.
ATASE Arşivi, Sıra 2103, Kutu 23, Gömlek 69, Adet 6, Tarih 13.04.1335.
ATASE Arşivi, Sıra 2525, Kutu 633, Gömlek 81, Adet 6, Tarih 17.7.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 3644, Kutu 633, Gömlek 13, Adet 4, Tarih 17.08.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 3734, Kutu 633, Gömlek 14, Adet 3, Tarih 19.08.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 2054, Kutu 633, Gömlek 6, Adet 1, Tarih 29.06.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 5772, Kutu 648, Gömlek 29, Adet 1, Tarih 20.10.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 5372, Kutu 633, Gömlek 24, Adet 2, Tarih 08.10.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 5914, Kutu 570, Gömlek 94, Adet 4, Tarih 24.10.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 5948, Kutu 648, Gömlek 91, Adet 1, Tarih 24.10.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 6451, Kutu 631, Gömlek 14, Adet 1, Tarih 03.11.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 7921, Kutu 632, Gömlek 178, Adet 1, Tarih 13.12.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 8091, Kutu 570, Gömlek, 117, Adet 10, Tarih 19.12.1920.
ATASE Arşivi, Sıra 9501, Kutu 633, Gömlek 41; Adet 2, Tarih 14.01.1921.
ATASE Arşivi; Sıra 9501, Kutu 633, Gömlek 41, Adet 4, Tarih 27.01.1921.
ATASE Arşiv, Sıra 9501, Kutu 633, Gömlek 41; Adet 11, Tarih 16.01.1921.
ATASE Arşivi, Sıra 14465, Kutu 346, Gömlek 5, Adet 1, Tarih 08.09.1335.

ATASE Arşivi, Sıra 134, Kutu 1040, Gömlek 74, Adet 1, Tarih 02.02.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 7728, Kutu 1154, Gömlek 22, Adet 2, Tarih 30.07.1921.
ATASE Arşivi, Sıra 9671, Kutu 634, Gömlek 21, Adet 2, Tarih 20.01.1921.
ATASE Arşivi, Sıra 14526, Kutu 665, Gömlek 88, Adet 4, Tarih 11.11.1921.
ATASE Arşivi, Sıra 11408, Kutu 633, Gömlek 55, Adet 4, Tarih 08.03.1921.
ATASE Arşivi, Sıra 134, Kutu 1040, Gömlek 74, Adet 1, Tarih 02.02.1336.
ATASE Arşivi, Sıra 9124, Kutu 648, Gömlek 117, Adet 1, Tarih 10.01.1921.
ATASE Arşivi, Sıra 14070, Kutu 665, Dosya 75, Adet 3, Tarih 21.06.1921.

TBMM Arşivi

Milletvekilleri Tercüme-i Halleri, Dönem Aralığı 1-11, Sicil No. Aralığı 1101-1200, Arşiv No. 12, Sicil No. 1136, Nihad Anılmış Tercüme-i Hali.

Gazeteler

Milliyet Gazetesi, 1.06.1954

Kitap ve Makaleler

- AL-JUMAILY Qassam KH., ÖZTOPRAK İzzet (1999) *Irak ve Kemalizm Hareketi (1919-1923)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ATATÜRK Mustafa Kemal (1981) *Nutuk-Söylev*, Cilt I, 1919-1920, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- Atatürk'ün Bütün Eserleri* (2004) Cilt 10 (1920–1921), Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Atatürk'ün Millî Dış Politikası* (1981) Cilt I, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- BALCIOĞLU Mustafa (2003), *İki İsyân/Koçgiri Pontus, Bir Paşa/Nurettin Paşa*, Ebabel Yayıncılık, Ankara.
- BAYTOK Taner (1970) *İngiliz Kaynaklarında Türk Kurtuluş Savaşı*, Başnur Matbaası, Ankara.
- BURAK Durdu Mehmet (2005) El Cezire Kumandanı Nihad Paşa'nın Eşkiya Tarafından Soyulması, *Gazi Üniversitesi Karşehir Eğitim Fakültesi Dergisi*, Cilt 6, Sayı 1, s.169- 183.
- CEBESoy Ali Fuat (1953) *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Gazetecilik ve Matbaacılık, İstanbul.
- ÇELİK Kemal (1999) *Millî Mücadelede Adana ve Havalisi (1919-1922)*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- ERDAŞ Sadık (2015) Millî Mücadelede Elcezire Cephesi ve Şeyh Sünuşi'nin Bölgedeki Faaliyetleri, *Millî Mücadelede Güney Bölgesi Sempozyumu*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, s. 671-691.

- (2017) Türk-Sovyet İlişkilerinin İlk Yılı Ve İki Kararname, *Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Yıl 13, Sayı 26, s. 67-90.
- ERİM Nihat (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, Cilt I, Osmanlı İmparatorluğu Metinleri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- GÖK Dursun (1990) Mersinli Cemal Paşa'nın İkinci Ordu Müfettişliği, *Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi, Edebiyat Dergisi*, Sayı 5, s. 201-212
- GÜZTOKLUSU Murat (2006) *Kurtuluş Savaşının Son Cephesi Elcezire ve Özdemir Harekâtı*, Ümit Yayıncılık, Ankara.
- JAESCHKE Gotthard (1971) *Kurtuluş Savaşı ile İlgili İngiliz Belgeleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.
- KAYMAZ İhsan Şerif (2003) *Musul Sorunu. Petrol ve Kürt Sorunları ile Bağlantılı Tarihsel ve Siyasal Bir İnceleme*, Otopsi Yayınları, İstanbul.
- KILINÇKAYA M. Derviş (2004) *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu ve Suriye*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- ÖKE Mim Kemal (1987) *Musul Meselesi Kronolojisi (1918-1926)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul.
- (1988) *İngiltere'nin Güneydoğu Anadolu Siyaseti ve Binbaş E.W.C. Noel'in Faaliyetleri 1919*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara.
- (1995) *Musul-Kürdistan Sorunu (1918-1926)*, İstanbul.
- ÖZÇELİK İsmail (1992) *Milli Mücadelede Güney Cephesi (Urfa) (30 Ekim 1918-11 Temmuz 1920)*, Kültür Bakanlığı, Ankara.
- ÖZOĞLU Esat (1934) *Adana'nın Kurtuluş Mücadelesi Hatıraları*, Ülkü Matbaası, İstanbul.
- SATAN Ali (2010) *İngiliz Yıllık Raporlarında Türkiye 1920*, Burak Özsöz (Çev.), Tarihçi Kitabevi, İstanbul.
- SOFUĞLU Adnan, YILDIRIM Seyfi (2018) *Arşiv Vesikalarına Göre 1921 Londra Konferansı, Tutanaklar-Belgeler*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- SOILEU Dilek Kızıldağ (2017) *Koçgiri İsyanı: Sosyo Tarihsel Bir Analiz*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- ŞİMŞİR Bilal (1981) *Atatürk İle Yazışmalar (1920-1923)*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara.
- TANSEL Selahattin (1978) *Mondros'tan Mudanya'ya Kadar*, Cilt 3, Milli Eğitim Bakanlığı Yayını, Ankara.
- TENGİRŞENK Yusuf Kemal (1981) *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı, Ankara.

TOKER Hülya, ASLAN Nurcan (2009) *Birinci Dünya Savaşına Katılan Alay ve Daba Üst Kademedeki Komutanların Biyografileri*, Cilt 2, Genelkurmay Askeri Tarih ve Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara.

TBMM *Albümü*, 1920-2010, 1.Cilt, TBMM Basın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2010.

TBMM *Gizli Celse Zabıtları* (1985) C.III, 6 Mart 1338(1922)-27 Şubat 1338 (1923), İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara.

TBMM *Zabıt Ceridesi* (1983) Devre 1, Cilt 2, TBMM Matbaası, Ankara.

----- (1942) Devre 1, Cilt 5, TBMM Basımevi, Ankara.

----- (1945) Devre 1, Cilt 8, TBMM Basımevi, Ankara.

----- (1958) Devre 1, Cilt 10, TBMM Basımevi, Ankara.

----- (1958) Devre 1, Cilt 14, TBMM Basımevi, Ankara.

----- (1958) Devre 1, Cilt 16, TBMM Basımevi, Ankara.

----- (1959) Devre 1, Cilt 20, TBMM Basımevi, Ankara.

----- (1959) Devre 1, Cilt 21, TBMM Basımevi, Ankara.

----- (1961) Devre 1, Cilt 28, TBMM Basımevi, Ankara.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı (1964) *Türk İstiklal Harbi*, VI. Cilt, İç Ayaklanmalar, (1919-1921), Genelkurmay Basımevi, Ankara.

----- (1975) *Türk İstiklal Harbi*, Cilt VII, İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923), Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı, Ankara.

----- (1989) *Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daba Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, Genelkurmay Basımevi, Ankara.

----- (1991) *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, (4 Eylül 1919–9 Kasım 1920), II. Cilt 2. Kısım, Ankara.

----- (2009) *Türk İstiklal Harbi*, IV. Cilt, Güney Cephesi, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayını, Ankara.

TÜRKMEN Zekeriya (2000) 30 Ekim 1918 Tarihli Mondros Ateşkes Antlaşmasına Göre Türk Ordusunun Kuruluş ve Kadrosuna Genel Bir Bakış, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, Cilt 11, Sayı 11, s.615-632.

----- (2003) *Musul Meselesi. Askeri Yönden Çözüm Arayışları (1922-1925)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara.

ULUBELEN Erol (1982), *İngiliz Belgelerinde Türkiye*, Çağdaş Yayınları, İstanbul.

UMAR Ömer Osman (2004) *Osmanlı Yönetimi ve Fransız Manda İdaresi Altında Suriye (1908-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

ÜNSAL Süha (2007) *İkâzıcı Mehmet Şükrü. Millî Mücadeleden Cumhuriyete*, Dipnot Yayınları, Ankara.

ÜZEL Sahir (Tarihsiz) *İstiklal Savaşımız Esnasında Kürtlük Cereyanları ve Irak-Revandüz Harekâtı*, Resmi Vesaike Müstenit Harp Tarihi, Genelkurmay Harp Tarihi Başkanlığı Kütüphanesinde Basılmamış Daktilo Metin.